

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ**  
**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSDA UNVERSİTETİ**  
**MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

Magistrant Əhmədov Bəhruz Musa oğlu

«Maliyyənin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi» mövzusunda

**MAGİSTR DİSSERTASIYASI**

İxtisasın şifri və adı

060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma

“Maliyyə Nəzarəti və Audit”

Elmi Rəhbər

prof.Xankişiyeu B.A.

Magistr Programının Rəhbəri

prof. Kərimov A.M.

Kafedra Müdiri

prof. Həsənli M.X

**BAKİ 2015**

## **MÜNDƏRİCAT**

|                                                                                            |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| GİRİŞ.....                                                                                 | 3  |
| FƏSİL I Maliyyənin idarə olunmasının nəzəri və metodoloji əsasları .....                   | 7  |
| 1.1 Maliyyənin mahiyyəti və funksiyaları .....                                             | 7  |
| 1.2 Maliyyə siyasətinin maliyyənin idarə olunmasında rolu.....                             | 12 |
| 1.3 Maliyyənin idarə olunmasında iştirak edən orqanlar.....                                | 21 |
| FƏSİL II Maliyyənin idarə olunmasının müasir vəziyyəti .....                               | 31 |
| 2.1. Dövlət maliyyəsinin idarəetmə xərclərinin təhlili .....                               | 31 |
| 2.2. Maliyyənin idarə edilməsində dövlət xəzinədarlıq sisteminin rolu.....                 | 46 |
| 2.3. Dövlət büdcəsinin kəsirinin idarə olunmasının təhlili .....                           | 51 |
| FƏSİL III Maliyyənin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri .....              | 56 |
| 3.1 Regionlarda maliyyənin idarə edilməsi metodları və onun yaxşılaşdırılması yolları..... | 56 |
| 3.2. Maliyyənin idarə olunmasının perspektiv istiqamətləri.....                            | 63 |
| NƏTİCƏ.....                                                                                | 67 |
| İstifadə olunmuş ədəbiyyatlar.....                                                         | 75 |

**Magistrant Əhmədov Bəhruz Musa oğlunun «Maliyyənin idarə olunmasının  
təkmilləşdirilməsi» mövzusunda dissertasiya işinin**

**REFERATI**

Mövzunun aktuallığı hər bir dövlətdə Ümumi Daxili Məhsulun və Milli Gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi məhz bu formada baş verir və bunun üçün dövlət «maliyyə» deyilən bir mexanizmdən, vasitədən istifadə edir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadi rolu mülkiyyət münasibətlərinin tənzimlənməsi, institutsional dəyişikliklər və cəmiyyətdə iqtisadi səmərəlilik ilə sosial əalətin tənzimlənməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Dövlətin iqtisadi rolu tənzimləyici, bölüşdürücü, sosial və nəzarət funksiyaları da öz əksini tapır.

Dövlət tənzimləyici funksiyasına əsasən idarəedici sistem vasitəsilə iqtisadi siyasəti reallaşdırır. Bununla yanaşı dövlət mülkiyyətçi kimi müxtəlif strukturlar vasitəsilə sahibkarlıq subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqələr yaradır. Ümumiyyətlə dövlətin tənzimləmə sahələrinə sahibkarlıq sferası, dövlət maliyyəsi, pul tədavülü, xarici iqtisadi fəaliyyət, valyuta məzənnəsi, iqtisadi təhlükəsizlik, ictimai sektor aiddir.

Yaradılmış milli gəlir onun istehsalçıları və istehlakçıları arasında bölüşdürmə obyekt kimi çıxış edərək, dövlətin bölüşdürücü funksiyasını yerinə yetirməyə əsas yaradır. Belə bölüşdürmənin mexanizmi kimi vergi və büdcə sistemi çıxış edir.

Dövlət sosial ədaləti təmin etməklə, ictimai rifahı artırmaqla, əhəlinin məşğulluğunu təmin etməklə, əmək haqlarını artırmaqla özünün sosial funksiyasını yerinə yetirmiş olur. Bu funksiyanın yerinə yetirilməsində həlledici rolu dövlətin maliyyə – iqtisadi potensialı oynayır.

Dövlət cəmiyyətinin sosial – iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün şərait yaradır, iqtisadi və sosial artımın parametrlərini, sahibkarlıq fəaliyyətinin şərtlərini müəyyən edir, iqtisadi sosial proqramları formalaşdırır və onların icrası da nəzarət obyekt kimi çıxış edərək dövlətin nəzarət funksiyasında əksini tapır.

Bu funksiyanın reallaşdırılması dövlət nəzarət orqanları. O cümlədən maliyyə nəzarət orqanları tərəfindən təmin edilir.

Dövlətin iqtisadi rolu və funksiyaları maliyyə siyasətini və sosial – iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinin maliyyə metodlarını müəyyən edir.

Dövlətin qeyd olunan iqtisadi funksiyalarının reallaşdırılması düzgün maliyyə siyasətinin aparılmasında və ümumilikdə dövlət maliyyəsinin səmərəli idarə edilməsindən bilavasitə aslıdır.

Göründüyü kimi dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi geniş çətəli olmaqla dövlətin bütün iqtisadi funksiyalarının reallaşdırılmasının əsasını təşkil edir.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi mövzusu çox aktul və maraq doğuran bir mövzudur. Maliyyə ilə bağlı elmi ədəbiyyatlarda müəssisələrin maliyyəsinin idarə edilməsinin geniş edilməsinə baxmayaraq, dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi bir o qədər araşdırılmamışdır.

Bu dissertasiya işində dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin əsas məsələləri olan dövlətin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, maliyyə mexanizmi, maliyyə sistemində dövlət maliyyəsinin rolu, dövlət gəlirlərinin və dövlət xərclərinin idarə edilməsi, büdcə kəsirinin və dövlət borcunun idarə edilməsi, dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişaf istiqamətləri və digər Azərbaycan dövlət maliyyəsinin təmsalində tədqiq etməyə çalışmışam.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq dissertasiya işinin mövzusu aktul hesab oluna bilər.

**Dissertasiya işinin məqsədi.** Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda maliyyənin idarə olunmasının müasir vəziyyətini təhlil etmək, optimallaşdırılması və ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikasının maliyyənin səmərəsinin yüksəldilməsinə səbəb ola bilər elmi-praktiki tədbirlər şləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

**Tədqiqatın obyektı.** Tədqiqat işinin obyektı Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyata keçid və ondan sonrakı müasir dövrdə ölkənin maliyyə siyasəti, bu siyasətin icrası geişində dövlətin, həyata keçirilmiş maliyyə sahəsində müasir təcrübəsindən ibarətdir.

**Tədqiqatın predmeti.** Tədqiqat işinin predmeti Azərbaycan Respublikasında bütün səviyyələrdə maliyyə aid nəzəri və praktiki problemlərin məcmusu, bu sahədə dövlət orqanlarının vəzifələrindən ibarətdir. Baxmayaraq ki, bu sahədə ölkəmizdə son 20 ildə xeyli irəliləyişlər hiss edilir, hələ də bu sahədə öz həllini tələb edən xeyli problemlər mövcuddur.

**Tədqiqatın metodoloji bazası.** Tədqiqatın metodoloji bazası Azərbaycan Respublikası hökumətinin Azərbaycan Respublikasının maliyyə sahəsində qərar və qətnamələri, Milli Məclisin qərarları, müzakirə materialları, büdcə, maliyyə və vergi orqanları rəhbərləri və aparıcı mütəxəssislərin iqtisadiyyat, maliyyə və pul dövriyyəsinə aid təklif və tövsiyələrdən ibarətdir. Dissertasiya işinin yazılışında bir sıra Azərbaycan və xarici ölkə iqtisadçı alimlərin, monoqrafiya və məqalələrindən istifadə edilmişdir.

**Tədqiqatın metodikası.** Tədqiqat işinin gedşində bir sıra iqtisadi təhlil, statistika, uçot və nəzarətdə istifadə edilən metodlar tətbiq edilmişdir. Bunlar müqayisəli təhlil, seçmə və bir sıra təhlil və elmi araşdırma metodlarından ibarətdir.

**Tədqiqatın informasiya mənbələri.** Tədqiqat işinin informasiya bazası Azərbaycan Respublikası Prezidenti maliyyə məsələrinə aid fərman və göstərişləri, Milli Məclisin və onun Büdcə-maliyyə komissiyasının müzakirə və normativ sənədləri, nəzarət və təhlil xarakterli materialları, Nazirlər Kabinetinin qərarları. Bu göstərilən mənbələrdən faktiki məlumatlar əldə edilmiş və təhlil olunmuşdur. Bununla yanaşı bir sıra ölkələrin də materiallarından təhlil məqsədilə istifadə olunmuşdur.

İndiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasında maliyyə sistemi qarşısında duran vəzifələr müəyyən dərəcədə əsaslandırılmış vəç şərh edilmişdir.

**Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti.** Azərbaycan Respublikasının təcrübəsinin mövcud vəziyyətinin elmi-praktiki cəhətdən tədqiqi və araşdırılması gedşində əldə edilmiş nəticələr respublikanın maliyyə orqanları tərəfindən istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, nəticə və ədəbiyyatdan ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində maliyyənin ifadə olunmasının nəzəri və metodoloji əsasları məsələsindən bəhs edilir. Bu fəsildə maliyyənin mahiyyəti, funksiyaları, növləri və onun inkişafında maliyyə siyasətinin rolu nəzəri cəhətdən geniş izah olunur.

İkinci fəsildə Azərbaycanda maliyyənin idarə olunmasının müasir vəziyyəti təhlil olunur. Həmçinin xəzinədarlığın rolu formalaşmasının müasir vəziyyəti təhlil olunur.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində Azərbaycanda maliyyənin idarə olunmasının maliyyənin idarə olunma metodları, yaxşılaşdırma yolları və bu sahədə beynəlxalq təcrübə tədqiq edilir.

## **FƏSİL I MALİYYƏNİN İDARƏ OLUNMASININ NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI**

### **1.1. Maliyyənin mahiyyəti və funksiyaları**

Maliyyə münasibətlərinin təbiətini anlamaq üçün həmin münasibətlərin predmeti olan maliyyə haqqında düzgün təsəvvür yaratmaq məqsədəmüvafiqdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, maliyyə iqtisadi kateqoriyalardan biridir və bütün maliyyə münasibətləri məhz bu iqtisadi kateqoriya kimi – maliyyənin ətrafında baş verir. Buna görə də «maliyyə»nin mahiyyətini açmazdan əvvəl, bəzi iqtisadi – nəzəri məsələlərin üzərində dayanmaq vacibdir.

Bəşəriyyət öz inkişafında sadə mal mübadiləsindən əmtəə – pul münasibətlərinə qədər böyük təkamül yolu keçmişdir. Bu təkamül nəticəsində pul ümumbəşəri ekvivalentə çevrilmişdir. Əmtəə – pul münasibətlərinin mövcud olması, ictimai – siyasi quruluşundan asılı olmayaraq bütün dövlətlərdə məhz maliyyənin mövcudluğunu və zəruriliyini şərtləndirir. Əmtəə – pul münasibətlərinin inkişafı dövlətdən iqtisadi və sosial proseslərin idarə etməsini, pul formasında olan öz gəlir və xərclərini uçota alması, öz qarşısında qoyduğu vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün müvafiq pul vəsaiti fondlarını yaratmasını tələb edir.

İqtisadi kateqoriyalardan biri kimi maliyyə əmtəə – pul münasibətlərinin zəruri şərtləri ilə sıx bağlıdır. Bklə ki, əmtəə – pul münasibətlərinin inkişafına ictimai əmək bölgüsü, müxtəlif mülkiyyət formalarının yaranması, subyektlərin iqtisadi – əmlak ayrılığı və xarici əlaqələrin inkişafı təsir göstərmişdir. Maliyyə və maliyyə münasibətlərinin təşəkkül tapması və inkişafına da məhz bu amillər təsir etmişdir.

Beləliklə də maliyyə və əmtəə – pul münasibətləri bir-biri ilə üzvü surətdə bağlıdır.

Maliyyə digər kateqoriyalar (pul mənfəət, maya dəyəfri və s.) kimi dəyəri olan iqtisadi kateqoriyadır. Hər bir iqtisadi kateqoriyanın öz təyinatı vardır. Məsələn, pul dəyər və istehlak ölçüsüdür, yaxud mənfəət müəssisəsinin fəaliyyətini stimullaşdıran bir amildir. İqtisadi ədəbiyyatda maliyyə dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsini təmin edən pul vəsaitləri fondlarının

yaradılması və istifadəsi üzrə dövlət tərəfindən tənzimlənən iqtisadi münasibətlər sistemi kimi ifadə olunur.

İqtisadi elmi mənbələr «maliyyə» anlayışının latınca «finanto» - «ödəmə» sözündən törədiyini təsdiqləyir və ilk dəfə XVI əsrdə Fransada pul fondlarının yaradılması və istifadə olunması ilə bağlı işləndiyi söyleneir. Bəzi mənbələrdə isə bu anlayışın ilk dəfə XIII – XV əsrlərdə İtaliyanın ticarət – bank mərkəzləri hesab olunan venesiya, Genuya, Florensiya şəhərlərində sərraflarla tacirlər arasında qarşılıqlı pul münasibətlərini tənzimləmək aləti kimi tətbiq olunduğu göstərilir.

Lakin leksikonumuzda işlətdiyimiz «maliyyə» sözü «mal» (var-dövlət) şumer kökündən törəmiş, ərəb xilafəti dövründə aidiyyət bildirən «iyyə» şəkilçisi ilə tamamlanmış və azərbaycanca «pul yığma» (var- dövlət və ya sərvət toplama) mənasında işlənir. Qədim dövrlərdə maliyyə, əsasən, şahın xəzinəsinin yaradılması ilə bağlı münasibətləri əhatə etmişdir.

Maliyyənin hüquqi mahiyyəti və məzmununu açmaq üçün ilk növbədə, həm əvvəllər, həm də müasir dövrdə hüquq ədəbiyyatında əksini tapmış fikirlərə diqqət yetirmək məqsədəmüvafiqdir.

Keçmiş sovet hüquq ədəbiyyatında «maliyyə» anlayışına yalnız bir aspektdən yanaşırdı. Belə ki, «maliyyə dövlətin və təşkilatların pul vəsaitlərinin yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadə olunması üzrə iqtisadi münasibətlər kimi» xarakterizə olunurdu. Hətta maliyyə «insanlar arasında pul vəsaiti fondlarının yaradılması ilə əlaqədar münasibətlər kimi» də şərh olunurdu. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə münasibətlərinin «insanlar arasında» münasibətlər kimi şərh olunması o səbəbdən düzgün deyildi ki, belə münasibətlər mülki hüquq münasibətləri hesab olunurdu.

Köhnə hüquq ədəbiyyatından fərqli olaraq, müasir dövrdə bütün fikir ayrılıqları aradan götürülmüş və maliyyə hüququ sahəsinə aid əcnəbi alimlərin elmi monoqrafiya və dərsliklərində maliyyənin anlayışı iki aspektdən səciyyələndirilir. Nəticə etibarilə maliyyənin mühüm tərəfi olan maddi məzmunu, yəni kəmiyyət xarakteristikası, habelə heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən iqtisadi münasibətlər kimi mahiyyəti açmış olur.



Maddi məzmununa görə maliyyə dövlətin və bələdiyyələrin, habelə, idarə, müəssisə və təşkilatların pul vəsaiti fondudur.

İqtisadi münasibətlər kimi, maliyyə dedikdi, iqtisadi və sosial ehtiyacların təmin edilməsi üçün zəruri olan, dövlətin və bələdiyyələrin, müəssisə, idarə və təşkilatların pul vəsaiti fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadə olunması prosesində yaranan ictimai münasibətlər kimi başa düşülməlidir.

Maliyyə dövlətin öz vəzifə və funksiyalarını həyata keçirməsi üçün tətbiq etdiyi bir iqtisadi mexanizm olmaqla, Ümumi Daxili Məhsulun və Milli Gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi, habelə istehsal və ictimai tələbatların ödənilməsi üzərində həm də nəzarət vasitəsidir.

Qeyd etməliyik ki, maliyyə və onunla bağlı münasibətlər bir qayda olaraq. Mütləq pul münasibətləridir. Bununla belə, cəmiyyətdə başqa xarakterdə olan pul münasibətləri də baş verir. Məsələn, alqı-satqı, inzibati cərimələr, əmək haqqı, tədarük və s. ilə bağlı münasibətlər də pul münasibətləridir. Lakin bu adları çəkilən münasibətlər müvafiq surətdə mülki hüquq, inzibati hüquq, əmək hüququnun təsir dairəsinə daxildir. Maliyyə isə elə pul münasibətlərini nəzərdə tutur ki, bu zaman dövlətin və bələdiyyələrn, müəssisə, idarə və təşkilatların pul vəsaitləri fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və ya istifadə olunması həyata keçirilmiş olur. Beləliklə də, maliyyə münasibətləri, bir qayda olaraq mütləq pul münasibətləridir, lakin heç də bütün pul münasibətləri maliyyə münasibətləri hesab oluna bilməz. Bu fikri professor O.N.Qorbunova belə bir ifadə dedi: «maliyyə – mütləq puldur, lakin heç də bütün pullar maliyyə hesab olunmur».

Dövlətin idarə olunmasında maliyyənin rolu çox böyükdür və zəruridir. Professor O.N.Qorbunova qeyd edir ki, «dövlətin idarə olunmasının ən yaxşı üsulu məhz puldur, bundan daha səmərəli üsul hələ bəşəriyyət tərəfindən kəşf edilməmişdir. «Sovet maliyyə hüquq elminin nümayəndələrindən olan professor M.İ. Piskotinin fikrincə isə: «...ictimai həyatın pul qədər ziddiyyətli cəhətləri ilə seçilən xeyir və şər eyni dərəcədə başladığı başqa bir digər kəşfi yoxdur və olmamışdır».

Maliyyənin ölkənin sosial – iqtisadi həyatındakı rolu və ictimai əhəmiyyəti onun funksiyalarında təzahür edir. Maliyyə funksiyaları məsələsinə münasibətdə iqtisadçılar və hüquqşünaslar arasında fikir ayrılığı mövcuddur. Bu onunla əlaqədardır ki, iqtisadi ədəbiyyatda «maliyyənin funksiyaları» ilə « dövlətin maliyyə fəaliyyətinin istiqamətləri» eyniləşdirilir. Fikrimizcə, maliyyənin funksiyaları dedikdə, bir iqtisadi mexanizm kimi maliyyənin cəmiyyətdə baş verən münasibətlərə nə cür təsir etməs, onları nə cür tənzim etməsi başa düşülməlidir. Bunu müəyyən edən zaman, maliyyənin cəmiyyətdəki rolu aydınlaşmış olacaqdır.

Ümumiyyətlə, maliyyəyə üç funksiya xasdır:

- bölgü funksiyası;
- nəzarət funksiyası;
- tənzimləyici funksiya.

Maliyyənin bölgü funksiyasının sayəsində pul vəsaitləri dövlətin və bələdiyyələrin, müəssisə, idarə və təşkilatların, fiziki şəxslərin sərəncamına daxil olur. Maliyyənin bölgü funksiyası əhalinin tələbatlarının tam ödənilməsi məqsədilə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin təmin etməyə xidmət edir.

Milli Gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesindən maliyyənin köməyi ilə cəmiyyətin çoxlu sayda tələbatlarını təmin edə bilən pul fondları yaradılır və istifadə edilir. Aydın ki, iqtisadiyyat, sosial – mədəni sahələr, təhsil, səhiyyə, ekoloji təhlükəsizlik, ölkənin müdafiəsi, xarici-iqtisadi fəaliyyət və digər bütün sahələr maliyyə ehtiyatları hesabına inkişaf edir.

Fikrimizcə, maliyyənin bölgü funksiyasının ölkə üçün nə dərəcədə mühüm əhəmiyyət kəsb etməsini dərk etmək çətin deyildir.

Eyni dərəcədə bu fikri maliyyənin nəzarət funksiyası haqqında da demək lazımdır. Maliyyənin nəzarət funksiyası «bütün bölgü prosesinin gedişini izləmək qabiliyyəti»ndə öz əksini tapır. Əslində isə nəzarət vasitəsi lə dövlətin bu və ya digər pul fondlarına maliyyə ehtiyatlarının daxil olması prosesi, maliyyə ehtiyatlarının bölüşdürülməsi və onlardan necə istifadə olunması və s haqqında daimi məlumat əldə edir. Maliyyənin nəzarət funksiyası, təbii ki, pul vəsaitlərinin

toplanması, bölüşdürülməsi və istifadə olunması üzərində bilavasitə nəzarət edən dövlətin maliyyə orqanlarının fəaliyyəti vasitəsilə realizə olunur.

Müasir dövrdə, xüsusilə bazar iqtisadiyyatının olduğu şəraitdə maliyyənin daha bir funksiyası – tənzimləyici funksiyası da özünü qabarıq şəkildə göstərməkdədir. Maliyyənin tənzimləyici funksiyası onun cəmiyyətdə mövcud ictimai münasibətlərə – iqtisadi, sosial, siyasi, ailə, mənəvi, əxlaq və s münasibətlərin inkişafına təsir etməsinə təzahür edir. Bu o deməkdir ki, ölkənin maliyyə vəziyyətindən asılı olaraq, adı çkilən münasibətlərin pozitiv inkişafı və ya, əksinə, tənəzzülü baş verə bilər. Lakin maliyyə ehtiyatlarının səviyyəsinə və onun xərc istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə də mənfi təsir göstərən amillər vardır. Bunlar büdcə kəsiri, iqtisadi böhran, pul kütləsinin asassız artımı, təsərrüfat fəaliyyətinin inkişafına vergi və kredit mexanizmlərinin əngəllər törətməsi və ya onların qeyri – səmərəliliyi, cəmiyyətdə qeyri – sabillik və s ola bilər.

## **1.2. Maliyyə siyasəti və maliyyənin idarə olunmasında rolu.**

Maliyyə siyasəti – dövlətin öz funksiya və vəzifələrini yerinə yetirmək üçün maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi, bölüşdürülməsi və istifadəsinin forma və metodları şəklində təzahür edən tədbirlərinin məcmusudur.

Maliyyə siyasəti dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olub, maliyyə və kredit sahəsində dövlətin fəaliyyətinin konsepsiyası, maliyyə-kredit mexanizmi, eləcə də ölkənin maliyyə – kredit sisteminin idarə edilməsi kimi anlayışları özündə əks etdirir. Ölkənin maliyyə siyasətinin əsasını maliyyənin mahiyyəti və funksiyalarından təzahür edən əsas məqsədlərə nail olmağı nəzərdə

tutan, maliyyənin istifadəsinin uzunmüddətli və ortamüddətli perspektivlərini müəyyən edən strateji istiqamətlər təşkil edir. Maliyyə siyasəti maliyyə sabtlığına nail olunmasına, milli valyutanın möhkəmləndirilməsinə, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına yönəlməlidir.

Hər bir ölkənin maliyyə siyasəti bir sıra amillərdən asılıdır:

Tarixi şərait, iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi, siyas, iqtisadi və sosial məqsədlər və hətta milli adət ənənələr.

Maliyyə siyasəti özündə aşağıdakı istiqamətləri birləşdirir:

- vergi siyasəti;
- büdcə siyasəti;
- pul-kredit siyasəti;
- institusional dəyişikliklər;
- investisiya siyasəti;
- sosial siyasət.

Maliyyə siyasətinin reallaşdırılması üçün aşağıdakı amillər vacibdir:

- sosial gərgnliyn azaldılması;
- dövlət maliyyəsinin sağlamlaşdırılması;
- bank sferasının normal fəaliyyətinin bərpası;
- əmtəə və pul axınlarının tarazlığı;
- regionların maliyyə-iqtisadi müstəqilliyinin artırılması.

Maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olan vergi siyasəti iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün vergiqoymə şərtlərini dövlət, eləcə də bazar iştirakçıları üçün səmərəli etməyə yönəldilməlidir. Onun əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- vergi bazasının optimallaşdırılması və ödəməmələrin səviyyəsinin aşağı salınması üçün vergi qanunvericiliyinin kompleks şəkildə işlənməsi;
- mövcud vergi və gömrük güzəştlərinə yenidən baxılması;
- vergi idarəciliyinin təkmilləşdirilməsi;
- büdcəyə ödəmələr üzrə cərimə və dəbbə pullarının restrukturizasiyası.

Büdcə siyasətinin aktual vəzifələri aşağıdakılardır:

- dövlət xərclərinə qənaət proqramının reallaşdırılması;
- dövlət büdcəsinin bütün gəlirlərinin və vəsatilərinin xəzinə hesabında mərkəzləşdirilməsi;
- büdcə təşkilatlarının borclarının ödənilməsi üçün xərclərin məqsədli maliyyələşdirilməsi mexanizmindən istifadə etməklə qarşılıqlı hesablaşmaların aparılması;
- dövlət investisiya siyasətindən büdcənin rolunun artırılması;
- dövlət borcunun restrukturizasiyası;
- daxili və xarici borcun inventarizasiyası;

Pul-kredit siyasətinin əsas vəzifəsi bank böhranının aradan qaldırılması, bank sisteminə etibarın bərpası və əhalinin əmanətlərinin stimullaşdırılmasıdır. Bununla yanaşı pul-kredit siyasətinin aşağıdakı vəzifələri də vardır:

- bank sisteminin restrukturizasiyası;
- banklar tərəfindən icbari normativlərə əməl olunmasına nəzarətin təkmilləşdirilməsi;
- milli valyutanın kursunun tənzimlənməsi;
- dövlətin valyuta ehtiyatlarının doldurulması və kapitalın xaricə axınının qarşısının alınması.

Azərbaycanın maliyyə siyasətinin əsasını aşağıdakılar təşkil edir.

Büdcə xərclərinin sosial və investisiya yönümlülüüyünün təmin edilməsi, xərclərin şəffəflılığının artırılması, xərclərin səmərəli idarə edilməsi, aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, vergi yükünün azaldılması, sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə dəstəyinin artırılması, dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsi və s.

Dövlət maliyyə siyasətinin reallaşdırılması prosesində maliyyə mexanizminin qurulması həyata keçirilir. Maliyyə mexanizmi vasitəsilə dövlətin maliyyə sahəsindəki bütün fəaliyyəti həyata keçirilir. Maliyyə mexanizminin elementlərinə maliyyə resurslarının formaları, onların formalaşdırılması metodları, qanunvericilik norma və normativlərin sistemi və s aiddir.

Maliyyənin idarə edilməsini təsəvvür etmək üçün onun funksiyalarına diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, idarəetmənin mahiyyəti onun funksiyalarında açılır. İdarəetmənin funksiyalarına aiddir: planlaşdırma, təşkilətmə, koordinasiya, stimullaşdırma və nəzarət. Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyənin idarə edilməsində idarəetmənin funksiyaları spesifik məzmunla malik olur.

Planlaşdırma – geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsi yollarını müəyyən etməyin elmi cəhətdən qabaqcadan görülməsi demkdir. Maliyyə planlaşdırılması ölkənin iqtisadiyyatının planlaşdırılmasının tərkib hissəsidir. Maliyyə planlaşdırılması maliyyənin idarə edilməsində aparıcı və istiqamətləndirici rol oynayaraq, maliyyə-kredit sisteminin müxtəlif həlqələrində maliyyə və kredit resurslarının bölgüsünün forma və metodlarını özündə əks etdirən planlar əsasında həyata keçirilir. Ölkənin əsas maliyyə planı dövlət büdcəsidir. Dövlət büdcəsində özünün maliyyə siyasətini reallaşdırmaq üçün dövlətin sərəncamına daxil olan maliyyə resurslarının böyük hissəsi cəmləşmişdir. Dövlət büdcəsinin gəlirlərin və kredit planları ilə zəruri qarşılıqlı əlaqə yaradılır. Maliyyə və kredit planlarının göstəricilərinin vergi qoyma şərtlərinin tənzimlənməsi yolu ilə planlaşdırılması dövlət büdcəsinin göstəricilərindən asılıdır. Buna görə də büdcə planlaşdırılması maliyyə planlaşdırılmasında mərkəzi yer tutur.

Maliyyə planları, planlaşdırılan dövr üçün pul vəsaiti fondlarının formalaşdırılmasını və xərclənməsini nəzərdə tutur və bununla da maliyyənin idarə edilməsinin bütün prosesi müəyyən edilir.

Sığorta, kredit və maliyyə – kredit sisteminin digər həlqələrinin idarə edilməsi də maliyyə planına uyğun olaraq aparılır. Demək olar ki, planlaşdırma maliyyə sisteminin bütün həlqələrində idarəetmənin aparıcı funksiyası kimi çıxış edir.

Maliyyənin idarə edilməsinin digər funksiyası – təşkilətmədir. İdarəetmənin bu funksiyası ilk növbədə idarəetmə orqanları sisteminin formalaşdırılması, onların təbəçiliyinin, hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi ilə şərtlənir. Təşkilətmə funksiyasının nəticəsi müvafiq əsasnamələr, təlimatlar və digər normativ sənədlərə əsaslandırılmış idarəetmə orqanlarının strukturunun yaradılması ilə bağlıdır.

Maliyyənin idarə edilməsi sahəsində koordinasiya plana uyğun olaraq pul vəsaiti fondlarının formalaşdırılması və xərclənməsində disproporsiyaların aradan götürülməsində maliyyə orqanlarının fəaliyyətinin vahidliyinin təmin edilməsidir. Buna misal olaraq «Büdcə sistemi haqqında» Qanuna müvafiq olaraq büdcə xərclərinə sekvest tətbiq edilməsini göstərmək olar.

İdarəetmənin stimullaşdırma funksiyası idarəetmə orqanları tərəfindən işçilərin işgüzar aktivliyinin, onların maddi və mənəvi tələbatlarının təmin edilməsi ilə əlaqələndirilməsidir. Müasir dövrdə maddi həvəsləndirmə obyektiv zəruriyyət kimi çıxış edir. İşçilərin fəaliyyətinin stimullaşdırılması onların ictimai, kollektiv və şəxsi maraqlarının təmin edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Maliyyə münasibətlərində idarəetmənin nəzarət funksiyası dövlət nəzarət sisteminin ümumi prinsiplərinə əsaslanır. Maliyyə nəzarətinin formaları dövlətin maliyyə siyasətinin tələbləri ilə müəyyən edilir. Dövlət maliyyə nəzarəti dövlətin maliyyə siyasətinin reallaşdırılması üçün nəzərdə tutulur. Bu müxtəlif səviyyəli büdcələrin və büdcədən kənar fondların proqnozlaşdırılması, təsdiqi və icrası, eləcə də dövlət təşkilatlarının və müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinə nəzarətdir. Qeyri-dövlət sektorunun maliyyəsinə nəzarət dövlət qarşısında pul öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə yönəldilir.

Maliyyənin idarə edilməsində yuxarıda qeyd olunan funksiyalar bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə və asılılıqda çıxış edir. Məsələn, maliyyə planlarının tərtibi prosesində, yəni planlaşdırma mərhələsində aşkar olunmuş ehtiyatların tamlığına və vəsaitlərin istifadəsinin səmərəliliyinə nəzarət təşkil edir.

Maliyyənin idarə edilməsi sistemində əsas diqqət iqtisadi artımın təmin olunmasına maliyyə və kreditin təsiri metodlarının inkişafına və təkmilləşdirilməsinə yönəldilir. Maliyyənin idarə edilməsində maliyyə metodlarının təsiri pul vəsaitləri fondunun formalaşdırılması, istifadəsi, eləcə də maliyyə resurslarının istifadə edilməsinin səmərəliliyinə nəzarət prosesində meydana çıxır. Maliyyə aləti özündə maliyyə metodunun idarəedici təsirinin konkret priyomunu əks etdirir.

Maliyyə elmi ilə idarəetmə elminin qarşılıqlı əlaqəsini başa düşmək üçün maliyyə - kredit mexanizminə sistemli yanaşma lazımdır. Maliyyənin idarəedilməsinə belə yanaşma maliyyə sistemi qarşısında duran məqsəd və vəzifələrin hazırlanmasını nəzərdə tutur. Maliyyənin idarə edilməsində sistemli yanaşma iqtisadiyyatın konkret inkişafı mərhələsində vəsaitlərin optimal həcmi müəyyən etməlidir. Bu əsasən maliyyənin idarə edilməsi orqanlarının strukturunun təkmilləşdirilməsi, idarəedici heyətin saxlanılması xərclərinin azaldılması, onların işində təkrarçılığın aradan götürülməsi, istehsalın inkişafına təsir edən müxtəlif maliyyə metodlarının xarakterindəki ziddiyyətlərin ləğv edilməsi ilə özünü göstərməlidir.

Maliyyə-kredit mexanizmi idarəetmə sistemi kimi altsistemlər adlandırılan müvafiq hissələrdən ibarətdir. Maliyyə-kredit mexanizminin mahiyyətini başa düşmək üçün bu sistemi idarə edən altsistemə və idarəolunan altsistemə bölmək lazımdır. İdarəedən altsistem – maliyyənin idarəedilməsinin subyektidir. İdarəolunan altsistem isə maliyyənin idarəedilməsinin obyektidir. Beləliklə maliyyə-kredit mexanizmi maliyyə siyasətinin reallaşdırılması üçün maliyyə və kredit metodları sisteminin və idarəetmə alətlərinin məcmusunu təşkil etdirir.

Maliyyənin idarə edilməsini idarəetmə aparatı xüsusi priyomlar və metodların, eləcə də müxtəlif stimullar və sanksiyaların köməyi ilə həyata keçirir. Burada idarəetmə bacarığı qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün mümkün olan metodlardan ən səmərəlisinin seçilməsidir.

Hər bir idarəetmə sistemlərində olduğu kimi maliyyənin idarə edilməsində də idarəetmənin obyekt və subyektləri mövcuddur. İdarəetmənin obyektini kimi maliyyə münasibətlərinin müxtəlif formaları çıxış edir. İdarəetmənin subyekti idarəetmənin həyata keçirən təşkilati strukturlardır. Obyektlər aşağıdakılar ola bilər:

Bunlara uyğun olaraq idarəetmə subyektləri maliyyə orqanları və vergi idarələri, müəssisələrin maliyyə şöbələri, sığorta orqanları ola bilər.

Maliyyənin idarə edilməsində strateji və operativ idarəetməni fərqləndirmək olar. Strateji idarəetmə perspektiv proqnozlaşdırmaya əsasən maliyyə resurslarının



müəyyən edilməsi, məqsədli proqramlar üçün maliyyə resurslarının həcmnin müəyyən edilməsində əks olunur. Maliyyə – kredit mexanizminin uğurlu fəaliyyəti üçün şərait də bilavasitə onun rəşional strukturunun seçilməsi və formalaşdırılmasıdır. Fəzərbaycanda maliyyənin strateji idarəedilməsini Milli Məclis, Prezident Aparatı və Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Milli Məclis dövlət büdcəsini qanunla təsdiq edir, eləcə də vergilər və yığımlar haqqında qanunları, məsələn «Vergi məəcəlləsi»ni qəbul edir. Dövlətin daxili və xarici borcunun yuxarı həddini müəyyən edir.

Dövlət maliyyəsinin operativ idarə edilməsi M aliyyə Nazirliyinin, yerli maliyyə orqanlarının, büdcədənkənar fondların, eləcə də büdcə təşkilatlarının maliyyə xidmətlərini əsas funksiyasıdır.

Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsində ən mühüm xüsusi orqan isə Maliyyə Nazirliyidir. Ölkə Prezidentinin fərmanı ilə təsdiq edilmiş Əsasnaməyə əsasən Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi maliyyə siyasətini həyata keçirən və dövlət maliyyəsinin idarə edilməsini təşkil edən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. Bu Əsasnamə ilə Maliyyə Nazirliyinin vəzifələri, funksiyaları, hüquqları müəyyən edilmişdir. Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsində xüsusi orqan kimi Maliyyə Nazirliyinə qanunvericiliyə uyğun olaraq öz səlahiyyətləri dairəsində əmərlərin, təlimatların və digər normativ-hüquqi sənədlərin hazırlanması və təsdiq edilməsi hüququ verilmişdir.

Maliyyə Nazirliyinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- dövlətin vahid maliyyə, büdcə və vergi siyasətinin istiqamətlərinə dair təkliflərin hazırlanması və bu siyasətinə həyata keçirilməsi;
- dövlət büdcəsi layihəsinin hazırlanması və icrasının təşkili;
- maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi və maliyyə bazarının inkişafı üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- iqtisadiyyata xarici kreditlərin cəlb edilməsi, onların xərclənməsi və hərəkəti üzrə uçotun aparılması və ödənilməsi mənbələrinə dair təkliflərin hazırlanması;

- büdcə sisteminin, büdcə-vergi proqnozlaşdırılmasının, maliyyələşdirmə mexanizminin üçot və hesabat qaydalarının təkmilləşdirilməsi;

- büdcə, büdcədənənar vəsaitlərin, xarici kreditlərin xərclənməsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi;

- əyar nəzarətinin həyata keçirilməsi.

Vergi qanunvericiliyinə əməl olunması, vergilərin düzgün hesablanması və vaxtında büdcəyə köçürülməsinə nəzarət, vergi ödəyicilərinin uçotunun aparılması, səyyar və kameral vergi yoxlamalarının keçirilməsi, faktiki vergi daxilolmaları barədə xəzinə orqanlarına məlumat vermək Vergilər Nazirliyinin və onun yerli (regional) orqanlarının əsas vəzifəsidir.

Düzgün formalaşdırılmış maliyyə siyasəti və maliyyə-kredit mexanizmi maliyyənin səmərəli idarə edilməsinin ancaq müəyyən hissəsidir. Qarşıya qoyulmuş məqsədlər və onlara nail olma yollarının vahid idarəetmə prosesi təşkil etməsi üçün maliyyə menecmentinin olması vacibdir. Maliyyə menecmenti – maliyyə miyasətinin reallaşdırılması məqsədilə maliyyə resurslarına maliyyə-kredit mexanizminin təsiri üsullarının istifadəsi ilə bağlı idarəetmə prosesidir.

Maliyyə menecmentinin müxtəlif istiqamətləri idarəetmə obyektinə tərəfindən müəyyən edilir. Ölkənin maliyyə-kredit sisteminin bütün həlqələrində idarəetmə prosesinin mahiyyətinin vahidliyi şəraitində dövlət maliyyəsinin və kreditin, sığorta və bank işinin idarə edilməsində maliyyə resurslarına təsirin spəsfik forma və metodları müxtəlif ola bilər.

Ümumiyyətlə, idarəetmənin iqtisadi və inzibati-komanda metodlarından istifadə edilir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra uzun müddət üstünlük təşkil edən inzibati-komanda metodundan idarəetmənin iqtisadi metoduna keçid başlamışdır.

İnzibati-komanda metodunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o əmrlər, sərəncamlar və qeyri-iqtisadi təsir metodları vasitəsilə həyata keçirilir. Buna baxmayaraq idarəetmədə dövlət müdaxiləsini inkar etmək olmaz. İdarəetmə, əsasən də dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol

oynayır. Maliyyə siyasətinə uyğun olaraq maliyyə sistemi tərəfindən milli gəlirin yenidən bölgüsü həyata keçirilir.

Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi ali qanunvericilik orqanı tərəfindən maliyyə qanunvericiliyinin qəbul edilməsi dövlət büdcəsinin və onun icrasına dair hesabatın təsdiqi, müxtəlif vergi növlərinin tətbiqi və çıxarılması, dövlət borcunun yuxarı həddinin müəyyən edilməsi və s ilə tənzimlənir.

Dövlət maliyyəsi müasir cəmiyyətin pul təsərrüfatının vacib hissəsidir. Monetaristlərin başqa sözlə bazar münasibətlərdə qeyri məhdud liberalizmin tərəfdarlarının fikirlərinin tam əksinə olaraq XX əsrdə iqtisadiyyat və maliyyə sferasında dövlətin rolunun əhəmiyyətli artması müşahidə olunur. Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət xərclərinin payı ÜDM-yə nisbətə xeyli artmışdır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra yeni təsərrüfat mexanizminə keçid maliyyə sistemində köklü dəyişikliklər tələb edirdi. 1992-ci il Azərbaycanda maliyyə böhranı ilə müşahidə olunurdu. Maliyyə resurslarının istifadə edilməsində qanunvericilik və icra hakimiyyəti arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi problemi qarşıya çıxmışdır. Digər mühüm istiqamət dövlətin gəlirlərinin təmin edilməsi üçün əsas alət kimi vergilərə kesilməsi ilə bağlı idi. Yeni təsərrüfat mexanizminə keçid ÜDM-yə nisbətə dövlət xərclərinin kəskin azalması ilə müşahidə olundu. Bunun əsas səbəbi bazar iqtisadiyyatına keçiddə düzgün iqtisadi siyasətin aparılmaması idi.

Ümumiyyətlə, dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi vergiləri, xərclərin maliyyələşdirilməsini, büdcə quruluşunun təşkil edilməsini özündə əks etdirən maliyyə mexanizminin istifadəsi ilə bağlı dövlətin məqsədyönlü fəaliyyətini əks etdirir. Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi zamanı maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi mənbələri, onların tərkibi, strukturu və artırılması imkanları müəyyən edilir. İdarəetmə prosesində dövlət müxtəlif iqtisadi və təşkilati-hüquqi metodlardan, forma və stimullardan istifadə edir.

Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsində istifadə edilən maliyyə alətləri maliyyə resurslarının fondunun formalaşdırılması və istifadəsi zamanı meydana çıxır. Maliyyə alətləri kimi vergi, maliyyələşdirmənin forma və metodlarının

məcmusu və s çıxış edir. Maliyyə alətləri normalar, normativlər, vergi və ödənişlərin hesablanması və ödənilməsi qaydası, həvəsləndirmələr, sanksiyalar vasitəsilə hərəkətə gətirilir.

### **1.3. Maliyyənin idarə olunmasında iştirak edən orqanlar**

Dövlət maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası və qanunlara uyğun olaraq müxtəlif səlahiyyətlərə malikdir. Bu səlahiyyətlərdən asılı olaraq, dövlət orqanları 2 qrupa bölünür:

1. ümumi səlahiyyətli orqanlar
2. xüsusi səlahiyyətli orqanlar

Ümumi səlahiyyətli orqanlar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirən orqan kimi Konstitutsiyanın 94-cü maddəsinə əsasən, maliyyə fəaliyyətinin əsasları, vergilər, rüsum və ödənişlər, bank işi, mühasibat məsələlərinə dair ümumi qaydalar müəyyən edir. Bundan başqa Milli Məclis Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən, Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsini təsdiq edir və onun icrasına nəzarət edir.

Maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən ümumi səlahiyyətli orqan kimi, Milli Məclisin daxilində yaradılmış Hesablamalar Palatasının da fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Hesablama Palatası Milli Məclisin xüsusi orqanları olaraq, Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 1999-cü il tarixli Qanunu ilə yaradılmışdır. Həmin Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, Hesablama Palatası Milli Məclisdə daimi fəaliyyət göstərən, ona hesabat verən ən başlıcası isə dövlət büdcəsinin icrası üzərində dövlət nəzarətini həyata keçirən bir orqandır.

Respublikanın icra hakimiyyətinin rəhbəri kimi Azərbaycan Respublikası Prezidenti Konstitutsiyasının 109-cu maddəsinə əsasən respublika dövlət büdcəsini Milli Məclisin təsdiqinə təqdim edir, dövlət iqtisadi və sosial inkişaf proqramlarını təsdiq edir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsinə icra hakimiyyəti üçün nəzərdə tutulmuş xərclər çərçivəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları yaradır ki, bunların çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetini qeyd etmək lazımdır. Konstitutsiyanın 114 və 119-cu maddələr əsasən Respublika Prezidenti tərəfindən icra səlahiyyətinin həyata

keçirilməsinin təşkili məqsədilə yaradılan Nazirlər Kabineti dövlətin maliyyə fəaliyyəti sahəsində aşağıdakı səlahiyyətlərə malikdir:

- dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb respublika prezidentinə təqdim etmək;

- dövlət büdcəsinin icrasını təmin etmək.

Xüsusi səlahiyyətli idarəçilik orqanları maliyyə fəaliyyətində iştirak dərəcəsindən asılı olaraq iki qrupa bölünür:

- 1) öz əsas funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları. Bunlar Nazirliklər, Dövlət Komitələri, idarələr və təsərrüfat subyektləridir. Onlar büdcə vasitələrindən istifadə edir və onlara tabe olan idarə, müəssisə və təsərrüfatlardan müvafiq mənfəət yaradırlar ki, həmin mənfəət sonradan yenidən bölüşdürülür. Bu orqanların fəaliyyəti xüsusi normativ aktlarla tənzim olunur.
- 2) funksiyası maliyyə fəaliyyətini həyata keçirməkdən ibarət olan xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanları. Bu dövlət orqanları isə bilavasitə maliyyə fəaliyyəti və maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqandır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il tarixli 48 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi haqqında» Əsasnamə, respublika Maliyyə Nazirliyini ölkədə maliyyə siyasətini həyata keçirən və dövlət maliyyəsinin idarə olunmasını təşkil edən dövlət idarəçilik orqanı kimi müəyyən edir.

Maliyyə Nazirliyi dövlətin vahid maliyyə, büdcə və vergi siyasətinin istiqamətlərinə dair təkliflərini hazırlayır və bu siyasətin həyata keçməsin təşkil edir. Makroiqtisadi göstəricilərin proqramlaşdırılmasında, məqsədli büdcə fondlarının yaradılması və onlardan istifadə olunması ilə bağlı təkliflərin hazırlanmasında iştirak edir, dövlət büdcəsinin o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının icrasını təmin edir, dövlət büdcəsi ilə digər büdcələr arasında münasibətləri tənzimləyir, büdcə, vergi və gömrük siyasətinin hazırlanması və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlayır, qiymət qoyma siyasətinin, sığorta fəaliyyətinin, pul – kredit siyasətinin, pul dövriyyəsinin təşkilinin

təkmilləşdirilməsi işində iştirak edir, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqla bağlı maliyyə – valyuta problemlərini həll edir, ölkədə mühasibat uçotunu təşkil edir və başqa funksiyaları icra edir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin strukturu, Azərbaycan Respublikasının 9 fevral 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş və aşağıdakı kimidir:

1. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin aparatı;
2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı agentliyi;
3. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət maliyyə Nəzarət Xidməti;
4. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Borcunun İdarəedilməsi Agentliyi;
5. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti;
6. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Qiymətli Metallarla və Qiymətli Daşlarla Nəzarət Dövlət Xidməti;
7. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin yerli bölmələri.

Dövlət maliyyə fəaliyyətinə həyata keçirən orqanlar arasında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi öndə dayanır.

«Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi yanında Baş dövlət Xəzinədarlığı haqqında Əsasnamə» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 noyabr 2000-ci il tarixli 203 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Xəzinədarlığın başlıca vəzifəsi qanunvericiliyə uyğun olaraq büdcə və büdcədən kənar fondlara (o cümlədən məqsədli büdcə formalarına

Daxil olmaların mədaxil edilməsi, bölüşdürülməsi və qaytarılması əməliyyatlarının, dövlət büdcəsindən nəzərdə tutulmuş xərclər üzrə dövlət öhdəliklərini qəbul edilməsi, büdcə xərclərinin kassa icrasını həyata keçirməkdən ibarətdir.

«Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Əyar Palatası haqqında Əsasnamə» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 22 avqust 2000-ci il tarixli 147 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Dövlət Əyar Palatası, istər respublika daxilində istehsal olunan, istərsə də xaricdən respublikaya satış üçün gətirilən qiymətli metallardan (qızıl, gümüş, platin) hazırlanmış zərgərlik və digər məişət məmulatlarının habelə qiymətli yarımfabrikatların, ərinti və külçələrin əyarlanması, analizi və damğalanması və bunlarla bağlı funksiyaları həyata keçirir.

«Milli Bank haqqında» 10 dekabr 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən Azərbaycan Respublikasının Milli Bank maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən xüsusi səlahiyyətli dövlət idarəçilik orqanı olmaqla, pul-kredit və valyuta sahəsində dövlət siyasətini yeridir, respublikanın bank sistemini inkişaf etdirmək və möhkəmlətmək üçün zəruri tədbirlər görür, bank fəaliyyəti sahəsində normativ aktlar qəbul edir. Milli Bank habelə, nəgd pulun emissiyasını həyata keçirir, pul tədavülünü təşkil edir. Milli bank habelə, nəgd pulun emissiyasını həyata keçirir, pul tədavülünü təşkil edir, dövlət büdcəsinin kassa icraatını icra edir. Milli Bank bank əməliyyatları aparılması üçün kredit təşkilatlarına lisenziyalar verməkdə və onları geri almaqda müstəsna hüquqa malikdir.

Xüsusi səlahiyyətli dövlət idarəçilik orqanları Azərbaycan Respublikası vergilər Nazirliyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 mart 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi haqqında» Əsasnaməyə uyğun olaraq Vergilər Nazirliyi bütün vergi orqanları sisteminin fəaliyyətini təşkil edir, əlaqələndirir, nəzarət edir, vergi siyasətinin işlənilib hazırlanmasında iştirak edir, ümumiyyətlə isə, respublikada vergi intizamına əməl olunması üzərində nəzarət edir.

Maliyyə sistem, bütöv bir kateqoriya kimi bir-birilə qarşılıqlı əlaqəli olan müxtəlif maliyyə institutlarının (həlqələrinin) məcmusundan ibarətdir. Maliyyə institutlarının (həlqələrinin) köməyi ilə dövlət pul vəsaitlərini toplayır, bölüşdürür və xərcləyir. Maliyyə özlüyündə «fondlar sistemi və hüquq institutları sistemidir». Hüquq institutları sistem pul vəsaiti fondlarını təmin edir.



Bu baxımdan hazırda Azərbaycan Respublikasının pul vəsaiti fondları və onlara müvafiq olan hüquq institutları aşağıdakılardır:

1. dövlət maliyyəsi;
2. müəssisələrin və təşkilatların maliyyəsi;
3. kredit fondu;
4. dövlət sığorta fondu.

Hüquq ədəbiyyatında maliyyə sisteminin çoxhəlqəli olmasına mühüm əhəmiyyət verilir. Qeyd olunur ki, maliyyə sisteminin çoxhəlqəliliyi onun daha çevik olmasına və təsirinin səmərəli olmasına kömək edir.

Maliyyə sisteminin hər bir həlqəsi müəyyən qrup maliyyə münasibətlərini əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin mühüm həlqəsi olan dövlət maliyyəsi özlüyündə bir neçə formaldan ibarətdir. Bu fondlar içərisində xüsusi yeri büdcə fondu tutur.

Bunlara respublika və bələdiyyə büdcələri aiddir. Büdcə fondu ümumdövlət və ya yerli əhəmiyyətli sosial-iqtisadi planlar və proqramlarına reallaşması, ölkəni müdafiəsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün zəruridir. Büdcə fondu əsasən hüquqi və fiziki şəxslərdən alınan vergi və ödəmələr hesabına təşkil olunur.

Büdcədən kənar məqsədli fondlar – Azərbaycanda yeni hüquq institutudur. Bu fondlar hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirlərindən ayırmalar hesabına büdcədən kənar təşkil olunur və ciddi məqsədyönlü şəkildə də vəsaitlərdən istifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının 31 dekabr 1991-ci il tarixli qanunu ilə Əhalinin Sosial Müdafiə Fondu Əhalinin müəyyən təbəqələrinə – pensiyaçı, əlil və işsizlərə pensiya və müavinətlərin verilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Hər il Respublika Dövlət Büdcəsindən və Dövlət Neft fondunun büdcəsindən müvafiq vəsaitlər bu fonda köçürülür.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 avqust 2002-ci il tarixli fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinə Yardım Fondu» yaradılmışdır. Həmin fərmanla fondun əsasnaməsi təsdiq edilmiş və onun əsas vəzifələri – silahlı qüvvələrin inkişafının təmin edilməsi və onların maddi texniki

bazasının möhkəmləndirilməsi, hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi müəyyən edilmişdir. Əsasnamədə göstərilir ki, fondun maliyyə mənbəyi hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətindən daxil olan vəsaitlər və qanunvericiliklə qadağan olunmayan daxilolmalardır.

Digər büdcədən kənar məqsədli fond Azərbaycan Respublikasının sahibkarlığa kömək Milli Fondudur. 27 avqust 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa kömək Milli Fondu haqqında» Əsasnamə təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 sayılı Fərmanı ilə yaradılmış dövlət Neft Fondu dövlətin maliyyə fondu hesab olunur. Dövlət Neft fondu Respublika ərazisində və xəzər dənizi sektorunda neft və qaz ehtiyatlarının çıxarılması üzrə bağlanmış müqavilələrin həyata keçirilməsindən Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi pul vəsaitlərindən səmərəli istifadə etmək məqsədi ilə yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli 434 sayılı Fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu haqqında Əsasnamə» təsdiq olunmuşdur. Dövlət neft fondu büdcədən kənar fondur, onun vəsaitləri Rkspublikanın ümummilli problemlərinin həlli üçün istifadə olunur.

Dövlət krediti – hüquqi və fiziki şəxslərin pul vəsaitlərindən dövlətin müvəqqəti istifadə etməsi ilə əlaqədar münasibətlərdir. Bu münasibətlərdə dövlət borclu qismində çıxış edir. Beləliklə də, dövlətin daxili borcu yaranmış olur. Dövlət krediti ölkədə dövlət istiqrazları, əmanətlər kimi formalardan istifadə olunmaqla təşkil olunur.

Qızıl – valyuta fondu - Azərbaycan Respublikası Milli Bankın rəsmi idarəçiliyində olan qızıl və valyuta ehtiyatlarıdır. Bu fonda dövlətin qızıl ehtiyatı və xarici dönerli valyuta ehtiyatları daxildir. Dövlətin qızıl ehtiyatı hökumət tərəfindən müəyyən olunmuş bank emssiyasının təminatı üçün nəzərdə tutulur.

Yuxarıda adları çəkdiyimiz bütün fondlar dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsidir.

Müəssisə, təşkilatların maliyyəsi Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin mühüm həlqələrindən biri kimi – bütöv maliyyə sistemi üçün bazadır. Belə ki, bu fond maddi istehsalla bilavasitə bağlıdır. Milli Gəlir onun vasitəsilə yaradılır və maliyyə sisteminin köməyi ilə bölüşdürülür. Müəssisələrin maliyyə fondu müxtəlif formaları əsasında yaradılır. Bu baxımdan müəssisələrin maliyyəsi iki növ: a) kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə və təşkilatların maliyyəsi; b) kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmayan təşkilat və ictimai birliklərin maliyyəsindən ibarətdir.

Kredit fondu – kredit ehtiyatlarının yeni bankların sərəncamında olan və onların hesablarında saxlanılan, müvəqqəti olaraq sərbəst qalmış pul vəsaitlərinin təşkil olunması və hüquqi və fiziki şəxslərə (onların istehsal, sosial və digər ehtiyacları üçün) əvəzli və müddətli şərtlərlə verilməsi üzrə münasibətləri əhatə edir. Sığorta fondu – respublikanın maliyyə sisteminin həlqəsi kimi, müvafiq pul ehtiyatlarının təbii fəlakət, bədbəxt hadisə və digər arzuolunmayan hallarda onların nəticələrini aradan qaldırması məqsədilə istifadə olunması ilə əlaqədar münasibətləri əhatə edir. Bu fondun mənbələri hüquqi və fiziki şəxslərdən alınan sığorta haqqları, habelə dövlət büdcəsi vəsaitləri hesab olunur.

Mərkəzləşdirilmiş (dövlət) fondlara hakimiyyət subyekti kimi dövlətin sərəncamına daxil olan pul vəsaiti fondları aiddir. İlk növbədə bu fondlar dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar, dövlət krediti və digərləridir.

Mərkəzləşdirilməmiş (özəl) pul vəsaiti fondlarına müəssisə və təşkilatların maliyyəsi aiddir.

Dövlət və özəl maliyyə fondları arasında fundamental fərq olduğu şəksizdir. Əsas fərq ondan ibarətdir ki, özəl maliyyənin durumu və dinamikası bazar iqtisadiyyatı qanunlarından aslıdır. Belə ki, bazardakı tələb və təklif uçot faizinin müəyyən ölçülərinin şərtləndirir. Dövlət maliyyəsinin durumu və dinamikası isə dövlət qərarları və hakimiyyətin müvafiq hərəkətləri ilə müəyyən olunur.

Ümumiyyətlə isə, dövlət maliyyəsi və özəl maliyyə arasındakı fərqləri bu şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- 1) dövlətin maliyyə fondlarının gəlirləri dövlətin özü tərəfindən tətbiq edilən vergi sistemi vasitəsilə məcburi qaydada təmin edilir. Özəl fondlar isə öz gəlirlərini məcburi qaydada yarada bilməzlər.
- 2) Dövlətin pul vəsaiti fondları cəmiyyətin ümumi maraq və mənafeləri üçün özəl maliyyə isə mənfəət əldə olunmasına sərf edilir:
- 3) Dövlət maliyyəsi bu və ya digər səviyyədə dövlətin özü tərəfindən idarə olunan pul sistemi ilə bağlıdır. Özəl mülkiyyətçi isə yalnız özünə məxsus olan maliyyə vəsatiləri üzərində sərəncam verə bilər:
- 4) Nəhayət, dövlət maliyyəsinin həcmi özəl fondlardan qat-qat çoxdur (məsələn, klassik kapitalist ölkəsi olan Fransada maliyyə sektorunun 90 faizi dövlətin əlində cəmləşmişdir. Yaxud yaponiya iqtisadiyyatının başlıca sektorları dövlətin əlandədir). Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində belə dövlət maliyyəsi digər fondlara nisbətən üstünlük təşkil etməlidir.

Mərkəzləşdirilmiş (dövlət) və mərkəzləşdirməmiş (özəl) fondlar bir-birilə üzvi surətdə bağlıdır. Bu bağlılıq bütövlükdə ölkə üzrə istehsal, iqtisadi və sosial proseslərinin idarə olunmasında təzahür edir.

Dövlətin maliyyə fəaliyyəti dedikdə, sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının reallaşdırılması, ölkənin müdafiəsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədləri üçün dövlətin və bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının plana uyğun şəkildə yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadə edilməsi üzrə dövlət fəaliyyəti başa düşülür.

Dövlətin maliyyə fəaliyyətinin mahiyyəti onun məzmunu və hüquqi əlamətləri ilə müəyyən olunur.

Dövlətin maliyyə fəaliyyətinin məzmunu dövlətin və bələdiyyələrin pul vəsaiti fondlarının yaradılması bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesində müxtəlif funksiyalarda öz əksini tapır. Respublikanın maliyyə sistemi çoxhəlqəli olduğundan bu funksiyalar olduqca çox müxtəlifdir. Dövlət, ümumi dövlət maliyyəsinin, kredit, sığorta fondlarının yaradılması və bölüşdürülməsi həyata

keçirir, müəssisələrin maliyyə fondunun yaradılması və xərclənməsi təşkil edir və s.

Dövlətin maliyyə fəaliyyəti həyata keçirilərkən, bu fəaliyyətdə bir sıra prinsiplər öz təzahürünü tapmalıdır.

Əvvəla, dövlətin maliyyə fəaliyyəti vahidlik prinsipinə əsaslanmalıdır. Bu prinsip əslində konstitutsion prinsip olmaqla, Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasının bir sıra maddələrində nəzərdə tutulur. Vahidlik prinsipi respublika ərazisində bütün maliyyə əməliyyatlarının vahid milli valyutada aparılması (Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasının 19-cu maddəsi), respublika ərazisində vahid maliyyə siyasətinin – büdcə, vergi, kredit siyasətlərinin həyata keçirilməsi ilə (Konstitutsiyasının 94,95,109,119 və s maddələrinə əsasən), maliyyə əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunlara uyğun, vahid qaydalara əməl olunmaqla aparılması ilə təmin olunur.

İkincisi, dövlətin maliyyə fəaliyyəti mütləq planlı fəaliyyətdir (planlılıq prinsipi) və maliyyə planına uyğun həyata keçirilir. Əsas maliyyə plan aktı hər il qəbul olunan Dövlət Büdcəsidir. Bundan başqa Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2002-ci il tarixli «Büdcə sistemi haqqında» Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən, növbəti büdcə ili üzrə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası, dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan məqsədli proqramlar, büdcə və vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, respublika ərazisi üzrə Toplu Maliyyə Balansı dövlətin planlılıq prinsipi əsasında həyata keçirilən maliyyə fəaliyyətinin hüquqi bazasını təşkil edir.

Dövlətin maliyyə fəaliyyətinin mühüm prinsiplərindən biri də maliyyə siyasətində sosial yönümü prinsipdir. Bu prinsip maliyyə münasibətlərinin bəzi subyektlərinə, o cümlədən əlillərə, pensiyaçılara, əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirənlərə və sair əhali təbəqələrinə münasibətdə dövlətin maliyyə siyasətində nəzərə alınması vacib olan sosial yönümlü müddəaların olması ilə təmin edilir. Məsələn, bir qisim şəxslər üçün vergi siyasətində güzəştlərin nəzərdə tutulması.

Dövlətin maliyyə fəaliyyətində aşkarlıq (açıqlıq) prinsipi də təmin olunmalıdır. Bu, dövlətin maliyyə siyasətinin əsas istiqamətlərini, sonra isə

fəaliyyətlərinə dair hesabatını açıq şəkildə dərc etməsi, açıqlanması və s üsullarla təmin olunur.

Maliyyə fəaliyyətini dövlətin digər fəaliyyət sahələrindən fərqləndirən hüquqi əlamətlər aşağıdakılardır:

- 1) bu fəaliyyət sahələrarası xarakter daşıyır, yəni dövlətin maliyyə fəaliyyəti bütün idarəçilik sahələrini əhatə edir;
- 2) bu fəaliyyət dövlət hakimiyyətinin nümayəndəli və idarəçilik orqanlarının hakimiyyət bölgüsü prinsipinə uyğun olaraq həyata keçirilən birgə fəaliyyətidir;
- 3) maliyyə fəaliyyəti həm Azərbaycan Respublikası, həm Naxçıvan Muxtar Respublikası və həm də yerli özünüidarə orqanları (bələdiyyələr) səviyyəsində həyata keçirilir.

Dövlətin maliyyə fəaliyyəti müxtəlif metodlarla həyata keçirilir. Dövlətin mütləq iştirak etdiyi maliyyə münasibətlərində digər tərəfin hansı subyektlər olmasından asılı olaraq bu metodlar müxtəlifdir.

## **FƏSİL II MALİYYƏNİN İDARƏ OLUNMASININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ**

### **2.1. Dövlət maliyyəsinin idarəetmə xərclərinin təhlili**

Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəetmə sistemində aparılan islahatlar beynəlxalq standartlara və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən idarəetmə sisteminin yaradılmasına yönəldilmişdir.

Ümummilli liderimiz H.Əliyev cənablarının rəhbərliyi altında respublikada idarəetmə sistemini təkmilləşdirmək, onun səmərəliliyini artırmaq, idarəetmədə olan təkrarçılığını və paralelliyi aradan qaldırmaq, büdcədən maliyyələşdirilən mərkəzi icra orqanlarının sayını, onların ştat sayını azaltmaq, oxşar profilili idarəetmə orqanlarını birləşdirərək, çoxpilləli idarəetmə quruluşunu ləğv etmək məqsədilə həyata keçirilən islahatlar hazırda uğurla davam etdirilir.

Son illər Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəetmə sistemində aparılan islahatlar nəticəsində idarəetmə, hüquq və məhkəmə sistemində, audit və dövlət xərclərinin idarə olunması sisteminin yenidən qurulması sahəsində mühüm işlər görülmüşdür.

1994-1993-cü illər ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə respublikanın idarəetmə sistemində təkmilləşmə aparılması ilə yanaşı böyük həcmdə idarəetmə xərclərinə qənaət olunmuşdur.

Belə ki, 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikası bədən tərbiyəsi və idman komitəsi ləğv edələrək Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi yaradılmışdır. 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikası dövlət yanacaq komitəsi ləğv edələrək Azərbaycan Respublikası Material Ehtiyatları Nazirliyinin əsasında «Azərkontrakt» fəciq Tipli Səhmdar Cəmiyyəti təsis edilmişdir. 1997-ci ildə Humanitar Tədqiqatlar və Proqnozlaşdırma Mərkəzi fəaliyyətini dayandıraraq Azərbaycan Respublikası Satınalmalar Üzrə Dövlət Agentliyinə çevrilmişdir. Həmin ildə Azərbaycan Respublikası Ticarət Nazirliyi və Xarici Əlaqələr Nazirliyi ləğv edələrək bazasında ticarət nazirliyi yaradılmışdır.

1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası Qadın Problemləri Üzrə Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Konstitutsiya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət komitəsi formalaşmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Mətbuat və digər Kütləvi informasiya vasitələrində dövlət sirrlərini mühafizə edən Baş idarə və Azərbaycan Respublikası Milli Ləl Cəvahirat Fondu, Taxıl Ehtiyatları üzrə Dövlət Komitəsi ləğv edilmiş, Milli Ləl Cəvahirat Fondunun tərkibində olan dövlət əyar palatası isə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin tabeliyinə verilmişdir.

1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Apellyasiya Məhkəməsi, Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikası Məhkəməsi, Ağır Cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikası Hərbə .məhkəməsi, Beynəlxalq Müqavilələrdən irəli gələn mübahisələrə dair Azərbaycan Respublikası İqtisad Məhkəməsi, Hərbi məhkəmələr, yerli İqtisad Məhkəmələri fəaliyyətə başlamışdır.

«Kəndtəsərrüfateməhsul» Dövlət Müfəttişliyi Ticarət Nazirliyi nəzdində olan Ekspertiza Mərkəzinin tabeliyinə verilmiş, Dövlət Əmlak Komitəsi ləğv edilərək onun bazasında Dövlət Əmlak Nazirliyi təsis edilmişdir.

2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası Komitəsi ləğv edilmiş, onun funksiyaları, əmlakı, tabeliyində olan təşkilatlar Mədəniyyət nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Baytarlıq Komitəsi və Dövlət Bitkilərin Qarantini Müfəttişliyi ləğv edilərək onun tabeliyində olan müəssisə və təşkilatlar isə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin səlahiyyətlərinə daxil edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyinin fəaliyyətinə son qoyularaq onun bazasında Veriglər Nazirliyi Yaradılmışdır.

2001-ci ildə Dövlət Torpaq Komitəsi, Dövlət Geodeziya və Xəritəçəkmə Komitəsi, Xarici Turizm Şurası, Dövlət Millətlərarası Münasibətlər Komitəsi, Mənzil Kommunal Təsərrüfatı Komitəsi, Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi, Dövlət Əmlakı Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Ticarət Nazirliyi, Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa kömək Komitəsi, Xarici İnvestisiyalar Agentliyi, Dövlət Ekologiya və Təbiətdən istifadəyə Nəzarət Komitəsi, Dövlət Geologiya və Mineral Ehtiyatları Komitəsi, «Azərmeşə» istehsalat birliyi, «Azərbayq» dövlət komitəsi, Dövlət Elm və Texnika Komitəsi, Standartlaşdırma və Metrologiya Komitəsi ləğv edilmiş və dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Yanacaq və Energetika Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlə Nazirliyi, Standartlaşdırma Metrologiya və Patent Üzrə Dövlət Agentliyi təss edilmişdir.

Gənclər və İdman Nazirliyi, Gənclər İdman və Turizm Nazirliyinə çərilmişdir. Dövlət sığorta nəzarəti ləğv edilmiş onun funksiyaları Maliyyə Nazirliyinə verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Dini işlər İdarəsinin əsasında Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi formalaşmışdır.

2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkili seçilmiş Xaricdə yaşayan Azərbaycanlılarla iş üzrə Dövlət Komitəsi, Nazirlər



Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsinin bazasında Milli Arxiv İdarəsi yaradılmışdır.

Hazırda da bu islahatlar uğurla davam edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2004-cü il 20 fevral tarixli fərmanı ilə Rabitə Nazirliyi ləğv edilmiş və onun əsasında Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi təsis edilmişdir.

Bu islahatların həyata keçirilməsi zamanı dövlət idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin artırılmasına, iqtisadi fəaliyyət üçün beynəlxalq standartlara sıvıb verən hüquqi baza yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Dövlət idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədilə icra hakimiyyəti və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında aparılan islahatlar nəticəsində yeni yaradılmış icra və məhkəmə orqanlarının maliyyə təminatı ilə bağlı təklifin hazırlanması və bu işin həyata keçirilməsi, eləcə də strukturunda təkmilləşmə aparılmış və ya ləğv olunmuş orqanların işçilərinə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ödənişlərin tam həcmdə və vaxtında verilməsi Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təmin edilir.

Büdcədən maliyyələşdirilmən təşkilatlarda əməyin ödənilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən arıdıclı iş aparılmış, bu təşkilatların işçilərinin əmək haqqlarının artırılması barədə təkliflər hazırlanaraq ölkə rəhbərliyinə təqdim olunmuşdur.

Hazırda Azərbaycanda ali icra hakimiyyəti funksiyasını prezident və onun icra aparatı, yuxarı icra hakimiyyəti funksiyasını Nazirlər Kabineti, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları funksiyasını isə 18 nazirlik, 13 dövlət komitəsi həyata keçirir.

Bunlardan başqa respublikada bilavasitə idarəetmə funksiyalarını həyata keçirən dövlət komissiyaları, fondlar, palatalar, ali və yuxarı instansiya məhkəmələri, agentliklər, mərkəzi idarələr mövcuddur.

Şəhər və rayonlarda icra hakimiyyəti funksiyalarını prezidentin təyin etdiyi icra hakimiyyəti başçılarının aparatları həyata keçirir.

Hesab edirik ki, dövlət xərclərinin idarə olunmasının səmərəliliyini artırmaq üçün dövlət büdcəsində şəffaflılığın artırılması təmin olunmalı və bu məqsədlə onun əhatə dairəsi genişləndirilməli, fondlar büdcəyə daxil edilməli, dövlət büdcəsi ilə fondlar arasındakı maliyyə əməliyyatları büdcədə dəqiq əks edilməlidir.

Bundan başqa xərclərin planlaşdırılmasının səmərəliliyi artırılmalı, dövlət investisiyalarının planlaşdırılmasının büdcə xərclərinin planlaşdırılmasına integrasiyası həyata keçirilməli və təqdim olunan büdcə sənədlərinin şəffaflığı təmin edilmişdir.

2994-cü il dövlət büdcəsində mərkəzi və yerli icra orqanlarının saxlanması xərclərinin xüsusi çəkisi 5,9% təşkil edir.

Dövlət orqanları işçilərin əmək haqları «Azərbaycan Respublikasının icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları işçilərinin əmək haqlarının artırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı, Nazirlər Kabinetinin «Dövlət qüllüğü haqqında» Qanunu və onunla bağlı digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Dövlət orqanlarında Azərbaycan Respublikasının ərazisində və xarici ölkələrə ezamiyyət xərcləri, nəqliyyat vasitələrinin saxlanması ilə bağlı Xərclər normativ hüquqi sənədlər ilə tənzimlənir.

Hesab edirik ki, «Dövlət qulluğu haqqında» Qanunun və onunla bağlı qanunvericilik aktlarının tətbiq edildiyi hazırkı şəraitdə ayrı-ayrı dövlət orqanlarının təşkilatı strukturunda təkmilləşmə aparmalı, dövlət orqanının həyata keçirməli olduğu funksiyalara uyğun olaraq müstəqil struktur bölmələrinin mayı müəyyən edilməlidir.

Lakin dövlət orqanlarında hər struktur bölməsinə düşən işçilərin sayına görə göstərici 12,6 nəfər olduğu halda, bu göstərici «Dövlət dağmədəntexnəzarət» komitəsində 4 nəfər, Ali attestasiya komissiyasında 4,8 nəfər, qadın problemləri üzrə dövlət komitəsində 5,4 nəfər, xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla iş üzrə dövlət komitəsində 5,7 nəfər təşkil edir.

Dövlət xərclərinin şəffaf tənzimlənməsi mexanizminin formalaşdırılması məqsədi ilə dövlət xərclərinin idarə olunması sisteminin yenidən qurulması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Hesab edirik ki, respublikanın ayrı-ayrı mərkəzi icra orqanlarında rabitə, nəqliyyat və kommunal xidmətləri haqqının ödənilməsilə əlaqədar xərclərdən, habelə ezamiyyət xərclərindən səmərəli istifadə edilməsi istiqamətlərində real addımlar atılmalıdır.

Bəzi orqanlarda əsas telefon nömrələrinin sayının tələbatdan artıq olması, şəhərlərarası danışqla bağlı nəzarəti zəif olması rabitə xərclərindən səmərəli istifadə olunmasında çətinliklər yaradır.

Belə ki, dövlət orqanlarında hər 10 nəfər işçiyə düşən telefon nömrələrinin sayı üzrə orta göstərici 3,9 ədəd olduğu halda, bu göstərici Nazirlər Kabinetində 10,6 ədəd, Səhiyyə Nazirliyində 10,6 və Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyində 9,4 ədəd təşkil edir.

Qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları üzrə (hüquq mühafizə orqanları və Azərbaycan Respublikasının xaricdə olan diplomatik nümayəndəlikləri nəzərə alınmadan) dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan rabitə xərcləri 2010-cu ilə nisbətən 2011-ci ildə 14,8% və 2012-ci ildə 24,8% artmışdır.

Dövlət darəetmə xərclərinin dövlət büdcə tərkibində xüsusi çəkisinin 2010-2014-cü illərdə vəziyyətini 1№-li cədvəldən görmək olar.

Dövlətin idarəetmə xərcləri (2010-2014) Cədvəl №1

| Göstəricilər                                                                                                     | 2010     | 2011    | 2012    | 2013    | 2014     | 2014-cü ilin<br>2010-cu ilə<br>%-lə<br>müqayisəsi |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------|---------|---------|---------|----------|---------------------------------------------------|
| Xərclərin cəmi<br>O cümlədən                                                                                     | 12.375,3 | 12748,0 | 17672,0 | 19143,5 | 20.063,0 | 162,2                                             |
| a) qanunvericilik və icra<br>hakimiyyəti orqanlarının<br>saxlanması xərcləri                                     | 346,1    | 321,3   | 368,8   | 349,3   | 526,4    | 152,1                                             |
| Məhkəmə hakimiyyəti,<br>hüquq-mühafizə,<br>təhlükəsizlik orqanlarının<br>və prokurorluğun<br>saxlanması xərcləri | 719,8    | 712,9   | 964,3   | 1049,3  | 1.240,3  | 172%                                              |

Cədvəldən göründüyü kimi qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının, məhkəmə və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə təhlükəsizlik orqanlarının və prokurorluğun saxlanılması xərcləri 2010-cu ilə nisbətən müqayisədə 1,7 dəfə çox artmışdır.

Xidməti minik avtomobillərinin saxlanılması ilə bağlı mövcud olan normaların təkmilləşdirilməsi, bu normaları tərəfindən təsdiq olunması məqsədilə Maliyyə Nazirliyində yeni təkliflər işlənib hazırlanır.

Qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanları üzrə (hüquq mühafizə orqanları və Azərbaycan Respublikasının xaricdə olan diplomatik nümayəndəlikləri nəzərə alınmadan) dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan kommunal xidmətləri haqqının ödənilməsi ilə bağlı xərclər 2010-cu ilə nisbətən 2013-cü ildə 14,6% və 2014-cü ildə 13,7% artmışdır.

Kommunal xərclər (su, qaz, elektrik enerji və s.) üzrə sayğacların tar qoyulması bu sahədə maliyyə nəzarətini zəflədən əsas səbələrdən biridir.

Qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanları üzrə hüquq mühafizə orqanları (və ya Azərbaycan Respublikasının xaricdə olan ) diplomatik nümayəndəlikləri nəzərə alınmadan) dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan examiyyət xərcləri 2010-cu ilə nisbətən 2012-ci ildə 59,3% və 2013-cü ildə 56,5% artmışdır.

Bəzi orqanlarda ezamiyyətlərin xüsusən xarici ölkələrə məqsəduyğunluğu araşdırılmadan onun sayının artırılması bu sahədə vəsaitlərin xərclənməsində müəyyən gərginlik yaradır.

Hesab edirik ki, dövlət orqanlarının saxlanılması xərclərində rabitə, nəqliyyat, kommunal xidmətləri və ezamiyyə xərclərindən səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində kompleks tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Qeyd olunanlarla yanaşı xarici qonaqların, ayrı-ayrı rəsmi şəxslərin qəbulu onlara xidmət göstərilməsi ilə bağlı dövlət büdcəsində «sair cari xərclər» xərc yarım maddəsində nəzərdə tutular vəsaitlərin xərclənməsini tənzimləmək, bu sahədə normativ bazanı yaratmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müvafiq qərar layihəsi hazırlanaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur.

Dövlət büdcəsində maliyyələşən idarə, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən xarici ölkələrin nümayəndə heyətlərinin ayrı-ayrı şəxslərin qəbulunun və onlara xidmət göstərilməsi üçün büdcə vəsaitlərinin normativ-hüquqi sənədlərlə tənzimlənir.

Dövlət darəetmə xərclərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədmüvafiq hesab edilə bilər:

- rabitə və kommunal xidmətləri üzrə tətbiq olunan tariflərin reallığı üzərində nəzarətin gücləndirilməsi hər bir dövlət orqanında telefon nömrələrinin sayının minimuma endirilməsi, şəhərlərarası danışıqlarla bağlı vəsaitlərin səmərəliliyinin artırılması;

- bütün dövlət orqanlarında su, qaz, elektrik enerjisi üzrə sayğacların qoyulmasının təmin olunması;

- nəqliyyat xidmətləri üzrə xidməti minik avtomobillərindən istifadə qayda yaradılması və müəyyən olunmuş limit dairəsində saxlanılması, ayrı-ayrı dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müxtəlif təşkilatlardan minik avtomobilləri icarəyə götürülərkən tətbiq olunan icra müqavilələlərinin dərinədən araşdırılması və xidmət haqqının süni surətdə artırılmasına yol verilməməsi;

- dövlət orqanlarında xidməti ezamiyyətlərin nəzərdə tutulmuş vəsaitlər dairəsində həyata keçirilməsi, lüzumsuz ezamiyyətlərə son qoyulması, ezamiyyə normalarına ciddi surətdə əməl olunması;

- ayrı-ayrı dövlət orqanları rəhbərləri tərəfindən rəhbərlik etdikləri orqanların təşkilati strukturunda təkmilləşmə aparılması, lüzumsuz ştatların və xərclərin ixtisar edilməsinin ardıcıl surətdə həyata keçirilməsi.

Sosial mədəni tədbirlərin dövlət vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi mühüm iqtisadi və sosial əhəmiyyətə malikdir. Əvvəla bu xərclər ümum istehlak fondunun məzmununu təşkil edir, sonra da geniş təkrar istehsalın yüksək tempini təmin etməkdə fəal rol oynayır. Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, elmin inkişafı təmin olunur.

Sosial-mədəni tədbirlər yeni nəslin tərbiyəsinə mühüm təsir göstərir.

Dövlətin sosial funksiyasının yerinə yetirilməsində büdcənin rolu daima artır.

Ancaq son beş ildə büdcənin sosial-mədəni tədbirlər üzrə xərci 2,5 dəfə artmışdır.

Sosial-mədəni tədbirlər üzrə xərcin hissəsi təhsilin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Təhsilin müəyyənləşdirilməsinə yönəldilən vəsaitin həcmi və xüsusi çəkisi aşağıdakı rəqəmlərdə verilir.

Cədvəl № 2

|                                       | 2011   | 2012   | 2013   | 2014   |
|---------------------------------------|--------|--------|--------|--------|
| Təhsilin həcmi<br>cəmi<br>mln.manatla | 1268,5 | 1453,2 | 1437,7 | 1653,4 |
| Büdcə xüsusi<br>çəki                  | 12,1   | 12,0   | 13,3   | 12,3   |

2014-cü ilin 2011-ci ilə müqaisəsi göstərir ki, təhsilin maliyyələşdirilməsi üzrə xərci 1,3 dəfəyə yaxın artır. Onun sosial mədəni tədbirlərdə xüsusi çəkisinin aşağı düşməsi sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinin sürətlə artması ilə əlaqədardır.

Son illərdə əhəlinin sosial müdafiəsi və sosial təminatı üzrə həyata keçirilən tədbirlər həmin məqsədə yönəldilən büdcə vəsaitinin sürətlə artmasına səbəb olmuşdur. Sosial sığorta fondunun tamamilə büdcəyə daxil olması həmin xərclərin həcmində xeyli artmasına şərait yaratdı.

Son illərdə elmin inkişafına sərf edilən büdcə vəsaiti əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu Respublika Milli Akademiyasında çalışan elmi işçilərin əmək haqqının artırılması və cari xərclərin artması ilə əlaqədardır. 2014-cü ildə elmin inkişafına ayrılan büdcə vəsaiti əvvəlki illərə nisbətən bir neçə dəfə çoxdur.

Sosial –mədəni tədbirlərin maliyyələşdirilməsi smeta qaydasında həyata keçirilir. Daha doğrusu xərclər smeta qaydasında planlaşdırılır. Bu xərclərin maliyyələşdirilməsi konkret tədbirlər və xərc növlərinə görə həyata keçirilir. Xərclərin ümumi həcmi sosial-mədəni müəssisələrin fərdi smetaları əsasında

müəyyən edilir. Xərclərin hesablanması təşkilatın fəaliyyət göstəricilərinə əsasən ayrılır. Ayrı-ayrı təşkilatların fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərdən kontingent əsas götürülür; məktəblərdə uşaqların sayı, siniflərin sayı, xəstəxanalarda çarpayıların sayı və s istifadə edilir. Burada onların il müddətində vaxtı əsas götürülür. Hər bir vahid üçün pul xərci normalar üzrə müəyyən edilir.

Büdcə vəsaitinin xərclənməsinin əsas prinsipi vəsaitin öz təyinatına və müəyyən edilən müddətdə istifadəsi hesab edilir. Müəssisənin smetada göstərilməyən məqsədlərə vəsait xərclənməsi qadağan olunmuşdur.

Xərc smetasında aşağıdakı xərclər müəyyən olunur və onların təyinatına, kontingent planının yerinə yetirilməsinə müvafiq həyata keçirilməlidir.

1) işçilərin əməyinin ödənilməsi; 2) dövlət büdcədənəkar fondlara ayrılmalara; 3) pensiya, posobiya və qanunvericilik üzrə müəyyən olunmuş digər ödəmələr; 4) ezamiyyə xərcləri; 5) məhsulalma, xidmət göstərmə xərcləri.

Hüzarıda göstərilən xərclər müəyyən olunmuş norma üzrə aparılır. Həmin normalar konkret tələbatın ödənilməsinin pula ifadəsi kimi əsas götürülür.

Şəbəkə və kontingent büdcə ili ərzində dəyişə bilər. Məsələn, məktəblərdə və digər tədris müəssisələrində 1 yanvar və yeni dərs ilinin başlanmasına qədər. Şəbəkə və kontingent yeni dərs ilində dəyişir. Eləcə də uşaq bağçalarında uşaqların sayı, xəstəxanalarda çarpayıların sayı dəyişə bilər. Buna görə də həmn göstəricilər üç nöqteyi-nəzərdən müəyyən edilir: dərs ilinin əvvəlinə olan vəziyyət, ilin sonuna olan vəziyyət və orta illik göstəricilər. Orta göstəricilərin hesablanması xərclərin ikili hesablanması qərsısını alır.

Orta göstəricilərin hesablanması metodiki müəyyən olunub, burada ilin əvvəlindən olan göstəricilər və keçici göstəricilərdən istifadə olunur.

Smetanın sonunda müəssisələr haqda ümum məlumat verir və bunlara əsasən təsərrüfat və digər xərclər hesablanır.

Xərc smetalarının bəzi maddələri bütün sosial-mədəni təşkilatlar üçün eynidir. Məsələn, təmir xərcinin hesablanmasını göstərmək olar. Əmək haqqının hesablanması müəyyən mənada mürəkkəbdir, burada ayrı-ayrı sahələrin

xüsusiyyəti nəzərə alınmalı, stavkaların sayı, ona edilən əlavələr və sairə hesablanmalıdır.

Maliyyə orqanları smetaların düzgün tərtib olunmasına, xərclərin əsaslandırılmış hesablamalarına nəzarət etməməlidir. Həmin nəzarət böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bəzi hallarda smetada artıq xərcə yol verilir və bu da gələcəkdə vəsaitin düzgün istifadə olunmamasına səbəb olur. Maliyyə orqanı operativ istehsal göstəricilərinin artırılmasına yol verilmədiyini, xərc normalarının düzgün istifadəsini müəyyən edir. Ola bilər ki, eyni tiplə təşkilatların smetalarının xərci müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilsin. Lakin bu halda müəssisələrin eyni şəraitdə fəaliyyət göstərməsi əsas götürülür.

Xərclərin normallaşdırılması smetanın tərtibi və istifadəsi prosesində tətbiq edilir. Bu normalar material, büdcə və maliyyə normalarına bölünür. Büdcə planlaşdırılması zamanı normalardan istifadə, eyni xərc normalarının tətbiqi vəsaitin həcmi düzgün etməyə şərait yaradır. Əgər material normaları əsasında onların pul ifadəsindən istifadə olunursa, müəyyən normalarıda göstəridlən məqsədə büdcə vəsaiti ilə yanaşı digər mənbələr hesabına nəzərdə tutulan məbləğ də nəzərə alınır. Məsələn, uşaq bağçalarında xərclərin ödənilməsi üçün büdcə vəsaiti ilə yanaşı əhəmiyyətsiz həcmdə də olsa valideynlərin vəsaiti iştirak edir və s.

Smeta büdcə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi vəzifəsi və onun elmi səviyyəsinin artırılması planlaşmanın normallaşdırılması bazasının formalaşdırılması üzrə işlərin davam etdirilməsini tələb edir. Bəzi xərclə üzrə işlənmiş normalar yoxdur və mövcud normalara yenidən baxılması zəruridir. Müasir tələbata müvafiq və dövlətin imkanları çərçivəsində normativlər fəaliyyət göstərməlidir.

Dövlət büdcəsinin icrası prosesində maliyyə orqanları maliyyə planlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət edir. Büdcə vəsaitinin kontingent planının yerinə yetirilməsinə uyğunluğu, büdcə vəsaitinin tam istifadəsi vəziyyətini nəzərdən keçirir. Bəzi hallarda smeta üzrə xərcin yerinə yetirilməsi qənaət kimi qəbul edilə bilməz.



Sosial mədəni tədbirlər üzrə gəlirin planlaşdırılması sosial-mədəni müəssisələrin şəbəkəsinin inkişafı göstəricilərinə əsasən aparılır; il müddətində setin genişlənməsi əsas götürülməklə xərclər dürlüştəldirilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, sosial-mədəni xərclərin tərkibində əsas xərc maddəsi əmək haqqı fondu hesab edilir. Planlaşma zamanı əvvəlki ilin göstəriciləri təhlil olunmalı, planlaşdırılan dövr üçün ölkənin iqtisadi-sosial inkişaf planına əsasən sosial – mədəni müəssisələr üzrə inkişaf göstəriciləri müəyyənəldirilməlidir. Təbiidir ki, planlaşmaya təsir göstərən bütün göstəricilər nəzərə alınmalıdır. Hesabat dövründə büdcə vəsaitindən istifadə üzrə müəyyən olunan çatışmamazlıq müəyyənəldirilməlidir.

İdarəetmə xərci dedikdə dövlət orqanlarının saxlanılması üçün büdcədən müəyyən olunan təxsisat başa düşülür. İdarəetmə xərclərinə aşağıdakı qrup xərcləri aid edilmişdir.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarının saxlanılması xərcləri: bura daxildir Milli Məclisin saxlanılması, Prezident aparatının xərcləri, konstitutsiya məhkəməsinin saxlanılması xərcləri.

Respublika hökuməti, nazirliklərin və komitələrin saxlanılması xərcləri.

Hüquq mühafizə orqanlarının, məhkəmə və prokurorluq orqanlarının saxlanılması xərcləri.

Seçkilər və referendum keçirilməsi xərci və sair xərclər.

Büdcənin dövlət hakimiyyəti orqanları və idarəetmə xərclərinin həcmi və onların artmasını aşağıdakı cədvəlin rəqəmlərindən görmək olar.

Cədvəl 3

İdarəetmə xərcləri (mln.manatla)

|                                                                                                          | 2011  | 2012  | 2013   | 2014   |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------|-------|--------|--------|
| Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq mühafizə, təhlükəsizlik orqanlarının və prokurorluğun saxlanılması xərci cəmi | 712,9 | 964,3 | 1049,3 | 1240,3 |
| Büdcə xərclərinin xüsusi çəkisi                                                                          | 2,5   | 1,8   | 1,8    | 1,6    |

Cədvəldə göstərilən xərclərdən başqa hər il qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünü idarətmə orqanlarının saxlanılması üçün böyük həcmdə büdcə vəsaiti nəzərdə tutulur.

Göstəricilərə əsasən demək olar ki, inzibati idarəetmə xərclərinin xırsar edilməsi birbaşa büdcə vəsaitinə qənaət edilməsi deməkdir. Həmin xərcləri azaltmaq əvəzinə ildən ilə artır. Son 4 ildə (2011-2014) idarəetmə üzrə büdcə xərci 1,7 dəfə artmışdır.

İdarəetmə xərclərinin tərkibində əsas yeri əmək haqqı xərci təşkil edir. Bu xərc bütün xərclərin 90 faizindən çoxunu təşkil edir. Sonrakı xərclərə ezamiyyə xərcləri, dəftərxana-poçta, xidmətgöstərmə maşınlarının saxlanması, binaların və inventarların təmiri xərcini və sairəni aid etmək olar.

İdarəetmə xərcləri büdcə təsnifatına uyğun olaraq smeta ilə müəyyən olunur. Ştatda olan işçilərin əməkhaqqı fondu ştat vəzifələrinin sayından və vəzifə okladlarından asılı olaraq planlaşdırılır.

Dövlət idarəetmə orqanlarının saxlanması xərcinin hesablanması zamanı maliyyə orqanı iriləşdirilən göstəricilər üzrə müəyyən edir. Bu hesablamalarda xərclər normalaşdıran və normalaşdırmayan xərclərə bölünür. Normalaşdırılan xərclərə dövlət idarəetmə orqanlarının saxlanması üzrə cari xərclər normalaşdırmayan xərclərə isə sessiyaların keçirilməsi, inzibati binaların əsaslı təmiri, inventar və nəqliyyat vəsaitlərinin alınması xərcləri daxildir. Əmək haqqı fondu ştatlar və prata əmək haqqı ətavkası əsasında hesablanır. Digər xərclər ştat vahidinə görə planlaşdırılır. İdarəetmə xərclərinin reallaşdırılması üçün həmən xərclərin limitləşdirilməsi; idarəetmə xərcinin ixtisar edilməsi üçün büdcə tapşırığı müəyyən etmək; idarəetmə aparatının işçilərinin sayını normalaşdırmaq tələb olunur.

İdarəetmə aparatının təkmilləşdirilməsi, onun ucuzlaşması və ixtisar edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu nəinki pul vəsaitinə qənaət edilməsinəşərait yaradır, həm də bir sıra mütəxəssislərin digər sahələrdə çalışmasına imkan verir. Aparatın struktur quruluşunun dəyişməsi, işgüzar ixtisasa

malik olan işçilərin seçilməsi böyük fayda verə bilər. Ona nail olmaq lazımdır ki, idarəetmə aparatı daha operativ olsun, işçilər işgüzar və təşəbbüsçü olsunlar.

Ölkənin müdafiəsinin maliyyələşdirilməsi dedikdə, Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələrinin maliyyə resurslarına olan tələbatının ödənilməsi başa düşülür. Büdcə vəsaiti Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin smetasına uyğun olaraq məsrəf olunur. Smeta silah alınması xərcləri, hərbi texnika alınması, yanacaq və yağlayıcı materialların alınması, hərbi hissələr üçün ərzaq alınması xərclərini əks etdirir. Eləcə də smetada kapital qoyuluşu hərbi qulluqçulara verilməli əməkhaqqı və s müəyyən olunur.

Respublika silahlı qüvvələrinə xərcin ümumi məbləği hər il Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunur və dövlət büdcəsi haqında qanunda xüsusi bir maddə ölkə müdafiəsi xərci müəyyən edilir. Müdafiə xərclərinin həcmnin müəyyən edəlməsi zamanı aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır.

Beynəlxalq vəziyyət, dövlət sərhədləri boyu ölkələrdə gərginlik, ölkənin iqtisadi vəziyyəti və imkanları hərbi işin inkişafının müasir vəziyyəti və ordunun texniki təmin olunması. Pilotun və hava qüvvələrinin vəziyyəti əsas götürülür. Həm də şəxsi heyətin yaşayış vəsiyyəsi, ordu, pilot və hava qüvvələrinin hazırlıq səviyyəsi, hərbiçilər arasında sosial mədəni tədbirlərin aparılması zəruriliyi nəzərə alınmalıdır. Pul xərclərinin əksər normaları və material normaları mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu normalar respublika hökuməti tərəfindən təsdiq olunur. Bəzi normalar müdafiə nazirliyi tərəfindən müəyyən olunur.

Hərbi hissələrin maliyyə təsərrüfatı smeta ayrılır. Lakin xərclərin maliyyələşməsi bir mənbədən – Dövlət büdcəsindən maliyyələşir. Ölkə müdafiəsi xərclərinin həcmi aşağıdakı rəqəmlərdə verilir.

Cədvəl №5

|                                        | <b>2011</b> | <b>2013</b> | <b>2014</b> |
|----------------------------------------|-------------|-------------|-------------|
| Müdafiə xərci                          | 1325,1      | 1528,6      | 1637,4      |
| Büdcə xərclərinin xüsusi çəkisi, faizi | 11,6        | 12,6        | 12,3        |

Rəqəmlərdən göründüyü kimi ölkə müdafiəsi xərci 2011-2013-cü illərdə 12, dəfə artmışdır. Lakin təəssüf ki, onun artım tempi bizə görə qənaətbəxş deyil. Axı ölkəmiz müharibə şəraitindədir. Ərazimizin 20 faizinin işğal altında, 1 milyon nəfərə qədər qaçqın və köçkünün olan respublika üçün müdafiə tədbirlərinə ölkənin büdcəsinin ancaq 12,3 faiznin yönəldilməsini məqsədə uyğun hesab etmək olmaz.

Müstəqil Dövlətdər Birliyinin ölkələrindən bəzilərinin büdcəsində, məsələn, Rusiyanın büdcəsində müdafiə xərcləri 20 faizdən də çoxdur.

## **2.2. Maliyyənin idarə edilməsində dövlət xəzinədarlıq sisteminin rolu**

Xəzinə fəaliyyətinin tarixi qədim dövrlərə, ilkin dövlətlərin yaranması dövrünə gedib çıxır. Dövlətlərin yaşayıb müdafiə olunması üçün əhalidən yığılan bütün vergilər bütövlükdə xəzinədarlığa toplanırdı. Bu dövrlərdə iqtisadiyyat və xəzinədarlıq vasitəsilə idarə olunurdu. Dövlətlərin iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə xəzinədarlıq sistem də öz təkmilləşmə mərhələsini keçmişdir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı sistemində xəzinədarlığın mahiyyəti bir qədər dəyişmiş və daha geniş münasibətlər sistemi olan bazar münasibətlərini özündə əks etdirməyə başlamışdır.

Xəzinədarlıq – dövlət maliyyəsinin əsas tərkib hissəsi kimi dövlətin gəlirlərinə və xərclərinə nəzarət edən və pul valyuta vəsaitlərinin hərəkətini tənzimləyən ən mühüm dövlət orqanıdır. Bir çox ölkələrdə xəzinədarlığın funksiyalarını digər dövlət maliyyə orqanları həyata keçirilir.

Xəzinədarlıq sistemi dedikdə, əsas etibarilə bütün xəzinə hələqələrinin məcmusu başa düşülür. Bu hələqələr xəzinədarlığın yerlərdə və regionlarda olan idarə və şöbələrdir. Xəzinədarlıq sistemi dövlətin iqtisadi maliyyə sisteminin tərkib hissəsini təşkil edir. Bu sistemin lazımı səviyyədə fəaliyyət göstərə bilməsi və qarşıya qoyulan iqtisadi maliyyə məsələlərinin yerinə yetirilməsi ümumi iqtisadi sabitliyin və inkişafın və mühüm şərtidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xəzinədarlıq sistemi əsas iqtisadi tənzimləmə və nəzarət vəsiti kimi çıxış edir.

Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatına keçməsi, yeni iqtisadi münasibətlərin inkişaf etməsi ilə əlaqədar dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin əsas aləti olan dövlət büdcəsinin hazırlanması və icrası qaydaları da dəyişmişdir. Məlum olduğu kimi əvvəllər büdcənin icrası bank strukturuna həvalə olunmuşdu. Lakin təcrübə göstərdi ki, belə əməliyyatların aparılması banklara xas deyil və bu sahədə banklardan istifadənin davam etdirilməsi özünü doğrultmur. İnkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sisteminə nəzər salsaq görərik ki, həm dövlət büdcəsi səviyyəsində, həm də regionlar səviyyəsində büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsi, eləcə də büdcənin icrası xəzinədarlıq tərəfindən həyata keçirilir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir

ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində köhnə sistemin istifadəsi əlverişli deyildir. Belə ki, o zaman büdcənin funksiyası əsasən təşkilatlarına ayrılan təxsisatların təsdiq olunmasından ibarət idi. Bazar iqtisadiyyatında olan ölkələrin büdcəsinə həvalə olunmuş digər funksiyalar isə bilavasitə dövlət müəssisələri tərəfindən icra olunurdu. Belə təşkilati quruluş hökumət tərəfindən fiskal aparılmasını çətinləşdirirdi.

Mərkəzi Bank vergi daxilolmalarının toplanması, büdcə vəsaitlərinin büdcə təşkilatları arasında bölüşdürülməsi, dövlət gəlirlirinin və xərclərinin hesabının aparılması, büdcə kəsirinin və zərərlə işləyən dövlət müəssisələrinin daxili bank krediti və xarici borclar hesabına maliyyələşdirilməsi ilə məşğul olurdu. Bu qayda ilə bank pul-kredit təşkilatının deyil, fiskal təşkilatın funksiyanı yerinə yetirir. Burada pul-kredit funksiyalarının fiskal funksiyalarla qarışdığı aydın görünür. Bazar təsərrüfatı şəraitində iqtisadiyyatın səmərəli idarə edilməsi üçün bu iki aspekti bir-birindən ayırmaq lazımdır. Belə bölgünün aparılmasına xəzinədarlığın yaranması müsbət təsir edir. Bununla əlaqədar fiskal siyasətin həyata keçirilməsinə görə əsas məsuliyyəti xəzinədarlıq daşıyır. Mərkəzi Bank isə bütün diqqətini pul-kredit siyasətinin aparılmasına yönəldə bilmişdir.

Xəzinədarlıq sisteminin yaradılması əsasən aşağıdakı səbəblər üzündən zəruridir:

- dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin sistemi Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra çox az dəyişmişdi. Bu sistem mərkəzi planlaşdırma mexanizmi əsasında əşkil olunmuşdur və bu bazar şəraitində normal fəaliyyətə qabil deyildi. Ənənəvi planın tərkib hissəsi kimi meydana gəlmiş büdcə sistemi bütün fəaliyyət dövründə heç bir funksiya dəyişikliyinə məruz qalmamışdı. Büdcənin icra edilməsi, uçot və hesabatə nəzarət isə bank sisteminin əsas hərəkətverici şərti idi. Bu isə Maliyyə Nazirliyində operativ informasiyasının olmamasına gətirib çıxarırdı. Bu informasiya Nazirliyə büdcənin icra edilməsinə nəzarət etməyə və iqtisadi şəraitin dəyişməsindən asılı olaraq onu dəqiqləşdirməyə imkan vermir. Xəzinədarlıq əvvəl bank sistemi tərəindən yerinə yetirilən əsas büdcə funksiyalarını öz üzərinə götürür. Ona görə də xəzinədarlığın təşkili

informasiyanın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan yaradırdı. Bu da öz növbəsində Maliyyə Nazirliyinə imkan verir ki, büdcə sahəsində proseslərin inkişafına etibarlı nəzarət yetirsin və büdcənin icrası prosesinə səmərəli rəhbərliyi təmin etsin.

- Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatına doğru hərəkəti işində mövcud sistem daxilində dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin əhəmiyyəti xeyli artacaq, bununla bərabər onun qarşıya çıxan yeni tapşırıqları həll etməyə qadir olacaqdır.

Maliyyə Nazirliyi iqtisadiyyatına idarə edilməsində plana əsaslanan birbaşa nəzarət sistemindən, bazar prinsiplərinə əsaslanan dolayı nəzarət sisteminə keçmişdir. Pul-kredit sferasının idarə edilməsində inkişaf etmiş vəsaitlərin mövcud olmadığı şəraitdə Maliyyə Nazirliyi makroiqtisadi tənzimləmə alətinə çevrilmişdir. Bu halda maliyyə sabitliyinin lazımi təmin edilir.

- xəzinədarlığın yaranmasına qədər dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin mövcud olmuş sistemi meydana çıxan problemlərin operativ həlli üçün kifayət qədər tsir gücünə malik deyildi. Xəzinədarlığın yaradılması, makroiqtisadi sahədə gözlənilməz dəyişikliklərə cavab olaraq daha operativ təsirli tədbirlərin qəbul edilməsi üçün Maliyyə Nazirliyinin lazımi informasiya və alətlərlə silahlandırdı.

Qeyd olunan səbəblərdən başqa bir sıra zəruri məsələlər də bu yeni sistemin yaradılmasını zəruri etmişdir. Bu hər şeydən əvvəl büdcənin xərclənməsi və daxilolmaların idarə edilməsindəki çatışmamazlıqlar idi. İndiyə qədər mövcud olmuş sistem daxilində büdcənin xərcləri və gəlirləri sistemi Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir və bu əməliyyatlar bank sistemi tərəfindən həyata keçirilirdi. Maliyyə Nazirliyinin dövlət gəlirlərinin proqnozlaşdırılması şöbəsi vergi daxilolmalarının və digər gəlirlərin hesabatını hazırlayır ki, bu da büdcənin dəqiqləşdirilməsi və tərtib olunması zamanı büdcə idarəsi tərəfindən istifadə edilir. Belə proqnozlar İqtisadiyyat Nazirliyi və Statistika Komitəsinin istehsal həcmi və infilyasiynın səviyyəsi haqqında təqdim olunan informasiya, həmçinin yığılmış vergiləri faktiki məbləği haqqında Vergilər Nazirliyinin göstəriciləri əsasında işlənib hazırlanır.

Bu vəziyyətin qeyri-sabitliyi şəraitində infilyasiya səviyyəsinin nəzərə alınması ilə il ərzində bir neçə dəfə dəqiqləşdirilir. Bu zaman büdcəyə daxilolmaların azalması iqtisadi vəziyyətlə deyil, Vergilər Nazirliyinin kifayət qədər aktiv işləməməsi ilə izah edilir. Bu amillər büdcə daxilolmalarının real azalması şəraitində büdcə xərclərinin ixtisara salınmasının gecikdirilməsinə gətirib çıxarır. Maliyyə Nazirliyinin o zamankı səlahiyyətləri çərçivəsində daxil olan vəsaitlərin Milli Banka köçürülməsinin tezliyinə nəzarət vasitələrinə malik deyildi. Onların operativ köçürülməsini təmin etmək üçün o banklara və Vergilər Nazirliyinə müraciət etməli idi. Daxilolmaların inkassasiyası pis təşkil olunmuşdu. Vergi ödəyiciləri ödənişləri Vergilər Nazirliyinin yerli şöbələrinə istiqamətləndirirdi. Banklar mövcud qanunvericiliyinə müvafiq olaraq daxil olmuş vəsaitlərin mərkəzi və yerli idarəetmə orqanları büdcələri arasında bölüşürürdü. Son hesabda banklar hesablanmış vəsaitləri Mərkəzi Banka köçürürdülər. Mərkəz Bank isə hər iki həftədən bir vəsaitlərin hesablara oturması haqqında Maliyyə Nazirliyinə məlumat verir. Göründüyü kimi büdcənin idarə və icra edilməsi işi çox çətinliklə həyata keçirilirdi.

Maliyyə Nazirliyi və Mərkəzi Bank əsasən nəğd dövriyyənin idarə edilməsi, borcları və aktivlər kimi maliyyə əməliyyatları ilə məşğul olurdular. Çoxsaylı hökumət hesablarının mövcud olması da nəğd dövriyyənin idarə edilməsini və ümumiyyətlə maliyyə əməliyyatlarının aparılmasını çətinləşdirirdi.

Büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi imkanı dövlət borc öhdəlikləri bazarının qeyri-sabitliyi üzündən məhdudur. İndiyə qədər bu kəsir tam olaraq Mərkəzi Bankın kreditləri və neft bonusu hesabına ötürülmüşdür. Borcdan istifadə edilməsində yeganə hadisə, əhalə arasında bölüşdürmək məqsədilə on illik müddətə uduşlu istiqrazların buraxılması oldu.

Xəzinədarlığın təşkil edilməsi saydığımız çatışmamazlığın yoluna qoyulmasında vacib alət kimi nəzərdə tutulur. Bankların büdcənin icra edilməsi, uçotu və hesabatı ilə əlaqədar vacib funksiyaları xəzinədarlığa keçir ki, bu da alınan informasiyaların keyfiyyətini yüksəldir. Bu da öz növbəsində Maliyyə Nazirliyinə büdcə sahəsində dəyişikliklərə ciddi nəzarət etməyə imkan verir və



büdcənin daha səmərəli icra olunmasını və onun kəsirinin müəyyənləşdirilməsini təmin edir. Xəzinədarlıq Maliyyə Nazirliyini kifayət qədər keyfiyyətli informasiya ilə təchiz edir və makroiqtisadi şəraitin tez və səmərəli olunması üçün tələb olunan nəzarət mexanizmini təqdim edir.

Konkret olaraq xəzinədarlıq sistemi aşağıdakı funksiyaların yerinə yetirilməsini asanlaşdırır:

- əməliyyatların avtomatik hazırlanmasının köməyi ilə büdcə-maliyyə uçotu və hesabatı. Bu vaxtlı-vaxtında və eynimənalı informasiyanın alınmasına imkan verir. Bu göstəricilər büdcə daxilolmalarında dəyişiklik zamanı dövlət xərclərinə nəzarət üçün istifadə oluna bilər.

- göstəricilərin proqnozlaşdırılması üçün istifadə edilən daha tam bazanın yaradılması hesabına büdcə-vergi proqnozlaşdırılması. Bu proqnozlar əsasında büdcə gəlirlərinin daxilolmalarında dəyişikliklər haqqında vaxtında informasiya veriləcək.

- maliyyə planlaşdırılması. Bu planlaşdırma proqnozlardan istifadə etməklə həyata keçirilir. Maliyyə planlaşdırılması, xərclərin həddlərinin dəqiqləşdirilməsi əsasında nağd vəsaitlərin hərəkətini müəyyən etməyə imkan verir.

### **2.3. Dövlət büdcəsinin kəsirinin idarə olunmasının təhlili**

Dövlət büdcəsində büdcə kəsirinin mövcudluğu bəzi iqtisadçılar tərəfindən qeyri-normal hal kimi qəbul edilir. Lakin müəyyən tarixi şərait və iqtisadiyyatın inkişafının müəyyən mərhələsində büdcə kəsirinin olması, yəni zəruri xərclərin vaxtında müəyyənləşdirilməsi çox mühümdür. Büdcə xərclərinin tərkibində elə xərclər mövcuddur ki, onların gecikdirilmədən maliyyələşdirilməsi növbəti illərdə bilavasitə büdcənin gəlirlərinin artırılmasına xidmət edir. Belə xərclərin əhəmiyyətinin azalmasına və lüzumsuz olmasına gətirib çıxarır. Ümumiyyətlə,

qeyd etmək lazımdır ki, dövlət xərclərinin artırılması tələbin artmasına və istehsalın genişlənməsinə aparır. Bu da öz növbəsində büdcə dazilolsalarını artırır.

Buna görə də müəyyən iqtisadi şəraitə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin kəsirlə proqnozlaşdırılması və büdcə kəsirinin səmərəli idarə edilməsi, düzgün maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək onun maliyyələşdirilməsini və s tədbirləri həyata keçirmək zəruridir.

Qeyd olunan tədbirlərlə yanaşı dövlət büdcəsinin kəsirinin azaldılması istiqamətində də işlər aparılmalıdır.

Büdcə kəsirinin azaldılmasının yollarından biri ölkəyə xarici kapitalın cəlb edilməsi hesab oluna bilər. Belə ki, xarici kapitalın hesabına, kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan büdcə xərcləri azaldılır. Bununla yanaşı istehsal bazası genişlənir, yeni vergi ödəyiciləri meydana gəlir, tədiyyə balansı sabitləşir və s.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar bəzi dövlətlər büdcə kəsirinin ləğv edilməsi üçün təcili tədbirlər həyata keçirmiş və bu da öz ağır nəticələrini göstərmişdir. Buna misal olaraq Şərqi Avropa ölkələrini göstərmək olar. Belə ki, Şərqi Avropa ölkələri keçid dövründə büdcəkəsirinin azaldılması üçün müəssisələrin mənfəət vergisini artırmış və eyni zamanda bank sistemi tərəfindən onlara güzəştli kreditlər təqdim etmişdir. Bu tədbir büdcə kəsirini aşağı salmışdır, lakin, pul kütləsinin artımı hesabına yüksək infilyasiyaya səbəb olmuşdur. Nəticədə qeyri-normal hal yaranmışdır. Yüksək infilyasiya şəraitində büdcə gəlirləri büdcə xərclərindən artıq olmuşdur.

Azərbaycanda büdcə kəsirinin yuxarı həddi və büdcə kəsirinin örtülməsi mənbələri hər bir il üçün qəbul olunan dövlət büdcəsi haqqında qanunla tənzimlənir. Azərbaycanda büdcə kəsiri daxili və xarici maliyyələşdirmə mənbələri hesabına örtülür. Daxili maliyyələşdirmə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsait və dövlət uduhlu istiqraz və rəqəllərinin satışından daxil olan vəsait hesabına həyata keçirilir. Xarici maliyyələşdirmə isə dövlət zəmanəti ilə beynəlxalq institutlarından alınmış kreditlər hesabına aparılır.

2010-2014-cü illər üçün Azərbaycanda dövlət büdcəsinin kəsiri aşağıdakı cədvəldən görə bilərik.

Azərbaycan Dövlət büdcəsinin kəsiri. Cədvəl № 6

|       |         | Büdcə kəsiri<br>(mln.manat) |
|-------|---------|-----------------------------|
| 2010  | Fakt    | -362,9                      |
| 2011  | Fakt    | -687,0                      |
| 2012  | Fakt    | -135,0                      |
| 2013F | Fakt    | -352,8                      |
| 2014  | Proqnoz | -1679,0                     |

Büdcə kəsirinin yuxarıda qeyd olunan emissiyasız mənbələr hesabına ötürülməsi Mərkəzi Bank kreditlərindən fərqli olaraq infilyasiya yaratmır və səmərəli yol hesab edilir.

Belə ki, gəlirlərdən artıq olan xərcləri maliyyələşdirmək üçün dövlət üç yoldan istifadə edə bilər: ya vergiləri artırmaq, ya əlavə pul çap etmək. Ya da kəsirli maliyyələşdirmədən istifadə etmək.

Büdcə kəsirini aradan qaldırmaq üçün daxili və xarici dövlət borclarından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Büdcə kəsirinin ləğv edilməsində bəzi hallarda pulun emissiyasından da istifadə edilir. Bu isə pul tədavülü qanuna zidd olaraq sonradan mənfi nəticələrə səbəb olur və büdcə kəsirinin daha da artması ilə nəticələnir.

Dövlət borcalama prosesində pul tədavülünə təsir edir. Fiziki şəxslərin vəsaitlərini səfərbər etməklə dövriyyədə olan nəğd pul kütləsinin həcmnin azalmasına səbəb olur. Əksinə dövlət borcu hüquqi şəxslərin vəsaitlərini cəlb etmək yolu ilə maliyyələşdirdikdə, əldə olunmuş vəsaitlərin bir hissəsi əhaliyə ödənişlərə yönəldilir və bu da dövriyyədəki pul kütləsinin artımına gətirib çıxarır.

Xarici dövlət borcu ilə bağlı Azərbaycanda vəziyyət stabildir. Belə ki, beynəlxalq maliyyə institutlarından alınmış kreditlər uzunmüddətli və güzəhtlidir. Borca xidmət göstərilməsi ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, əsas borca alınandan təqribən 3-5 ildən sonra başlanır. Alınmış kreditlərin əsasən iqtisadi islahatların

həyata keçirilməsinə, infrastrukturunun bərpasına, kənd təsərrüfatının inkişafına, investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə mühüm sahələrin bərpasına və yenidənqurulmasına yönəldilməsi müsbət haldır.

Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildən başlayaraq hökumətin iqtisadi islahatlarının dəstəklənməsi üçün Beynəlxalq Valyuta Fondundan və Dünya Bankından kreditlər almışdır. Kreditlər əsasən uzunmüddətlidir və çox hissəsi 2032-ci ilədək qaytarılmaq şərtilə 0,75%-lə verilmişdir.

Beynəlxalq maliyyə – kredit təşkilatlarından güzəştli şərtlərlə investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün alınmış kreditlərin 41,9%-ni bilavasitə hökumətə verilən kreditlər, 34,2%-ni hökumətə verilən və icraçıya ötürülən kreditlər, 23,9%-ni hökumət zəmanəti ilə təqdim edilən kreditlər təşkil edir.

Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın inkişafının prioritet məsələlərindən biridir. Yeni iqtisadi şəraitdə geniş təkrar istehsalın artırılması üçün hər zaman cəlb olunan maliyyə vəsaitlərinə ehtiyac vardır. Çünki müəssisələrin öz mənfəəti hesabına istehsalı inkişaf etdirməsi çox ləng baş verir. Maliyyə bazarının tərkib hissələrini belə qruplaşdırma bilərik:

- kreditlər bazarı;
- qiymətli kağızlar bazarı;
- valyuta bazarı;
- birbaşa investisiyalar bazarı.

Qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə dövlət daxili borclanmadan istifadə edə bilər. Dövlət borcu cari büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsinə, əvvəl yerləşdirilmiş istiqrazların ödənilməsinə, vergi daxilolmalarında gərginliyin tənzimlənməsi, məqsədli proqramların maliyyələşdirilməsinə və s üçün istifadə edilir.

Azərbaycanda dövlət qiymətli kağızlar bazarı əsasən qısamüddətli dövlət istiqrazları (QDİ) bazarı şəklində formalaşmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bazarın inkişafı prosesində bəzi iştirakçılar aırıq ciddi marağa malikdirlər. Belə iştirakçılara ilk növbədə BUS Bankını, Beynəlxalq Bankı və digər respublikanın iri banklarını misal göstərmək olar. 2013-cü illərdə QDİ üzrə 134 auksion keçirilmişdir. Bu auksionlarda respublikanın 21 bankı fəal iştirak etmişlər. 2000-

ci ildə 17 auksion, 2010-cu ildə 23 auksion, 2011-ci ildə 23 auksion, 2012-ci ildə 21 auksion, 2013-cü ilin sentyabrına olan məlutata görə isə 8 auksion keçirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin borc alması və borcların idarə edilməsi maliyyə siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Müasir dövrbə dünyanın əksər dövlətləri borc almaq və borc ödəmək məcburiyyətindədirlər. Burada çox mühümdür ki, daxili və xarici borc arasındakı manevr etməklə dövlət borclanması optimallaşdırılsın. Dövlət borcunun artım tempi ÜDM-nin artım tempini üstəməlidir. Dövlət borcunun strukturunda isə uzunmüddətli borclar qısamüddətli borclara nisbətən üstünlük təşkil etməlidir.

Maliyyə bazarında mühüm yeri olan qiymətli kağızlar bazarının, eləcə də dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsi çox vacibdir. Birincisi, ona görə ki, dövlət xərcləri praktik olaraq həmişə dövlət gəlirlərindən artıq olur. Buna görə də ənənəvi gəlirlərdən, yəni vergilər, yığımlar, ayırmalar və s.dən əlavə daxili və xarici borcdan istifadə edilməsi zəruriyyəti yaranır. Belə demək mümkünsə uzunmüddətli və ucuz maliyyəyə hər zaman ehtiyac vardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət qısamüddətli istiqrazları (DQİ) bazarında iştirak etmək üçün sığorta şirkətlərinin vəsaitlərinin cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi məqsəduyğun olardı. Bununla yanaşı əhəlinin sərbəst pula malik hissəsinin də DQİ və digər qiymətli kağızlara marağını oyatmaq bu gün çox vacibdir.

## **FƏSİL III MALİYYƏNİN İDARƏ OLUNMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ**

### **3.1 Regionlarda maliyyənin idarə edilməsi metodları və onun yaxşılaşdırılması yolları**

Azərbaycanın regionlarında dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi dövlət orqanları vasitəsilə həyata keçirilir. Lakin bu orqanlar Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası və qanunlara uyğun olaraq müxtəlif səlahiyyətlərə malikdir. Bu səlahiyyətlərdən asılı olaraq, dövlət orqanları 2 qrupa bölünür: 1) ümumi səlahiyyətli orqanlar; 2) xüsusi səlahiyyətli orqanlar.

Ümumi səlahiyyətli orqanlar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirən orqan kimi, Konstitutsiyanın 94-cü maddəsinə əsasən, maliyyə fəaliyyətinin əsasları, vergilər, rüsum və ödənişlər, bank işi, mühasibat məsələlərinə dair ümumi qaydalar müəyyən edir. Bundan başqa Milli Məclis Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən,

Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsini təsdiq edir və onun icrasına nəzarət edir.

Maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən ümumi səlahiyyəti orqan kimi, Milli Məclisin axilində yaradılmış Hesablama Palatasının da fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Hesablama Palatası Milli Məclisin xüsusi orqanı olaraq Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 1999-cu il tarixli Qanunu ilə yaradılmışdır. Həmin Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, Hesablama Palatası Milli Məclisdə daimi fəaliyyət göstərən, ona hesabat verən ən başlıcası isə dövlət büdcəsinin icrası üzərində dövlət nəzarətini həyata keçirən bir orqandır.

Respublikanın icra hakimiyyətinin rəhbəri kimi Azərbaycan Respublikası Prezidenti Konstitutsiyanın 109-cu maddəsinə əsasən respublika dövlət büdcəsinin Milli Məclisin təsdiqinə təqdim edir, dövlətin iqtisadi və sosial inkişaf proqramlarını təsdiq edir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsində icra hakimiyyəti üçün nəzərdə tutulmuş xərclər çərçivəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları yaradır ki, bunların içərisində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetini qeyd etmək lazımdır. Konstitutsiyanın 114-cü və 119-cu maddələrinə əsasən Respublika Prezidenti tərəfindən icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədilə yaradılan Nazirlər Kabineti dövlətin maliyyə fəaliyyəti sahəsində aşağıdakı səlahiyyətlərə malikdir:

- dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb respublika prezidentinə təqdim etmək;

- dövlət büdcəsinin icrasını təmin etmək;

- maliyyə və kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək və s.

Xüsusi səlahiyyətli idarəçilik orqanları maliyyə fəaliyyətində iştirak dərəcəsindən asılı olaraq iki qrupa bölünür:

- 1) öz əsas funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları. Bundakı Nazirliklər, Dövlət Komitələri, idarələr və təsərrüfat subyektləridir. Onlar büdcə vəsaitlərindən istifadə edir və onlara tabe olan idarə, müəssisə və təsərrüfatlardan müvafiq mənbələr yaradırlar ki,

həmin mənfəət sonradan yenidən bölüşdürülür. Bu orqanların fəaliyyəti xüsusi normativ aktlarla tənzim olunur.

- 2) Funksiyası maliyyə fəaliyyətini həyata keçirməkdə ibarət olan xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanları. Bu dövlət orqanları isə bilavasitə maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqandır.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ölkədə maliyyə siyasətini həyata keçirən və dövlət maliyyəsinin idarə olunmasını təşkil edən dövlət idarəçilik orqanı kimi müəyyən edir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında 9 fevral 2009-cu ildə imzaladığı fərmanını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Həmin fərman ilə dövlət büdcəsinin və dövlət borcunun idarə edilməsi, dövlət maliyyə sahəsində dövlət nəzarətinin və tənzimlənməsinin müasir tələblərə uyğun təşkil etmək məqsədilə Maliyyə Nazirliyinin yeni əsasnaməsi təsdiq edilmişdir.

Əsasnaməyə əsasən Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyət istiqamətləri, hüquq və vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Maliyyə Nazirliyi dövlətin vahid maliyyə, büdcə və vergi siyasətinin istiqamətlərinə dair təkliflərini hazırlayır və bu siyasətin həyata keçirilməsini təşkil edir. Makroiqtisadi göstəricilərin proqramlaşdırılmasında, məqsədli büdcə fondlarının yaradılması və onlardan istifadə olunması ilə bağlı təkliflərin hazırlanmasında iştirak edir, dövlət büdcəsinin, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının icrasını təmin edir, dövlət büdcəsi ilə digər büdcələr arasında münasibətləri tənzimləyir, büdcə, vergi və gömrük siyasətinin hazırlanması və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlayır, qiymətdoyma siyasətinin, sığorta fəaliyyətinin, pul-kredit siyasətinin, pul dövriyyəsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi işində iştirak edir, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqla bağlı maliyyə-valyuta problemlərini həll edir, ölkədə mühasibat uçotunu təşkil edir və başqa funksiyaları icra edir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin strukturu aşağıdakı kimidir:



1. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin aparatı;
2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi;
3. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti;
4. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Borcunun İdarəedilməsi Agentliyi;
5. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti;
6. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Qiymətli Metallarla və Qiymətli Daşlara Nəzarət Dövlət Xidməti;
7. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin yerli bölmələri.

Dövlət maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar arasında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi öndə dayanır.

Dövlət xərclərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi yollarından biri kimi dövlət büdcəsinin bütün xərcləri üzrə xərc normativlərinin işlənilib hazırlanması və mövcud normativlərin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir.

Dövlət xərclərinin səmərəliliyinin artırmaq üçün büdcədən maliyyələşən təşkilatlar öz məsuliyyətlərini artırmalı, sərəncamlarında olan vəsaitlərdən istifadə də qənaət rejiminə əməl etməli və artıq xərclərə yol verməməlidirlər.

Məlum olduğu kimi nəzarət maliyyənin əsas funksiyasıdır. Nəzarət olmadan mütərəqqi maliyyə sistemi qurmaq mümkün deyil.

Buna görə də dövlət maliyyə nəzarətinin hər üç mərhələsində, əvvəlcədən nəzarət, cari nəzarət, sonradan nəzarət mərhələlərində nəzarət mexanizmi daim təkmilləşdirilməlidir.

Sosial iqtisadi proseslərin inkişaf etdiyi bir zamanda Maliyyənin idarə edilməsində, xüsusən bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində Dövlət Maliyyə nəzarətini həyata keçirmək əsas şərtlərdən biridir. Azərbaycan Respublikasında, yeni dövlət idarəetmə strukturlarının yaranması ilə əlaqədar olaraq, maliyyə nəzarətinin tamamilə yenidən qurulması və gücləndirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib

hazırlanması əsas məsələlərdən biri hesab edilir. Hazırda dövlət maliyyə nəzarəti respublika qanunverici və icra orqanlar, maliyyə və vergi orqanları və digər dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə maliyyə nəzarətini dövlət maliyyəsinin idarə olunmasında rolu daha da artır.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasənaraq hesab edirəm ki, büdcə haqqında mövcud qanunvericilik təkmilləşdirilərək, büdcələrin tərtibi, təsdiqi, icrası, büdcələrarası münasibətlər, xəzinədarlıq, maliyyə nəzarəti, dövlətin borclanması məsələləri və ümumiyyətlə, büdcə ilə əlaqədar bütün sənədlərin vahid bir normativ-hüquqi aktda «Büdcə Məcəlləsi»ndə cəmlənməsi məqsədəuyğundur.

Müasir şəraitdə bir sıra xarici ölkələrdə olduğu kimi, bizim də ölkəmizdə büdcə proqnozlaşdırılmasının müxtəlif metodlarından istifadə olunur ki, bunlar aşağıdakılardır: 1) intuitiv metod; 2) məntiqi metod; 3) ekspert qiymətləndirilməsi metodu; 4) normativ metod; 5) iqtisadi təhlil metodu; 6) statistik metod; 7) ekstrapolyasiya metodu; 8) iqtisadi modelləşmə metodu.

**İntuitiv** (hissiyata əsaslanan) **metod** müxtəlif ünsürlərdən ibarətdir. Bir sıra iqtisadçılar intuitiv metodun ünsürlərinə fərdi təkbətək (danışiq, müsahibə (sual-cavab), analitik (məüyyən hadisələrin məntiqi təhlili), ssenari (prosesin məntiqinə əsaslanan nəticələr çıxarılması), psixointelektual (zehni hücum) və kollektiv ekspert qiymətləndirilməsi ünsürləri daxil edirlər. İntuitiv metodun bu ünsürlə vasitəsilə izahı bir qədər mürəkkəb və mübahisəlidir. Bizə elə gəlir ki, bu ünsürlərin tərkibinə məntiqi təhlil təhlili, ekspert qiymətləndirməsini, iqtisadi təhlili daxil etmək düzgün sayılmamalıdır. Belə ki, bunların hər biri müstəqil metoddur və əksər alimlərin əsərlərində də müstəqil metod kimi tövsiyyə edilir. Biz də bu ikinci fikri qəbul edirik. İntuitiv proqnozlaşdırma idraka, təfəkkürə əsaslanan metoddur.

Bu məqsədlə hipoteza xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, hipoteza ümumi nəzəriyyə səviyyəsində elmi uzaqgörənlik deməkdir. Daha doğrusu hipotezanın əsasında elmi nəzəriyyə durur və bunun da əsasında tədqiq olunan obyektin səbəb və nəticə qanunauyğunluğu müəyyənləşir.

**Məntiqi təhlil metodu** proqnozlaşdırılan obyektin gələcək parametrlərinin müəyyənləşdirilməsi prosesində obyektin bazis dövründəki parametrlərinin mahiyyətində, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərində baş verən dəyişikliklərin məntiqi təhlili nəticəsində proqnozlar verməyə imkan verir.

**Ekspert qiymətləndirilməsi metodunun** mahiyyəti ondan ibarətdir ki, obyekt bir deyil, bir neçə qrup və şəxs tərəfindən yoxlanılır, məlumatlar toplanır, bir-birilə əlaqəsi olmayan təhlil aparılır və proqnozlar hazırlanır. Burada ekspert kimi biznesmenlər, vəzifəli şəxslər, iqtisadçılar və praktiki işçilərdən istifadə edilir. Bir obyekt barəsində bu müxtəlif ekspertlərin proqnozları, rəyləri tutuşdurulur və son nəticə çıxarılır. Bu prosesdə hər bir rəy ayrıca bal hesabı ilə qiymətləndirilir. Eyni bal qazanmış bir neçə rəy olarsa onlar bir rəy kimi birləşdirilir və yaxud da içərisindən biri seçilir. Beləliklə ən yüksək bala malik olan rəy proqnozlaşdırma üçün əsas olaraq seçilib götürülür.

**Normativ metodunun** mahiyyəti ondan ibarətdir ki, proqnozlaşdırılan obyektin bütün parametrləri, kəmiyyət göstəriciləri xüsusi elmi və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış normativlər əsasında müəyyənləşdirilir. Normativ proqnoz əvvəlcədən hazırlanmış, praktiki cəhətcə və məqsəd baxımından əsaslandırılmış fəaliyyətdir. Yəni qarşıya konkret məqsəd qoyulur, həmin məqsədə çatmaq üçün normativlər əsasında yollar axtarılır. Burada bir məsələni nəzərə almaq lazımdır ki, heç də bu normativlər uzun bir dövr üçün dəyişməz deyildir. Proqnozlaşdırılmış dövr ərzində bu normalar obyektiv və subyektiv səbəblər üzərində dəyişə bilər.

**İqtisadi təhlil metodunun** mahiyyəti ondan ibarətdir ki, proqnozlaşdırılan obyekt barəsində toplanmış bütün məlumatlar iqtisadi təhlilin bütün metodlarının, analiz, sintez, orta kəmiyyət, faktorial analiz metodları təhlil edilir, istifadə edilmiş və edilməmiş amillər müəyyənləşdirilir və bunların da əsasında nəticə formalaşdırılır.

**Statistik metod** statistikanın məlum metodlarının tətbiqi ilə proqnozlaşdırılan obyekt və ya hadisə barədəki faktiki məlumatların təhlili

nəticəsində hadisələrin dinamizmi barədə müxtəlif nəticələr əldə edilməsini nəzərdə tutur.

**Ekstropolyasiya metodu** proqnozlaşdırılan obyekt və ya hadisə barəsində keçmiş dövrün statistik, üçot və hesabat məlumatlarına əsaslanır. Burada gələcək inkişafın təmayülünü tendensiyasını və qanunauyğunluğunu əks etdirən bir sıra göstəricilər əldə edilir. Bu metod nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar iqtisadi inkişafın uzun müddətə dəyişməsini əks etdirir. Ekstropolyasiya əvvəlki dövrə görə gələcək dövr haqqında mühakimə yürütməkdir.

**İqtisadi modelləşmə metodu** proqnozların adekvatlığı, real iqtisadi prosesin analogiyasının yaradılması və onun imitasiyasıdır. Bu metod hər şeydən əvvəl ümumiyyətlə iqtisadiyyatın modelləşdirilməsi kimi fəaliyyət göstərir.

### **3.2. Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının perspektiv istiqamətləri.**

Dövlət maliyyəsinin səmərəli idarə edilməsi uzunmüddətli perspektiv tədbirlər planını hazırlanmasını və onların həyata keçirilməsini tələb edir. Bu sahədə inkişaf etmiş dövlətlərin və beynəlxalq maliyyə institutlarının təcrübəsi ölkəmiz üçün çox əhəmiyyətlidir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının bir sıra digər təşkilatlarının dövlət maliyyəsinin inkişafı istiqamətində mühüm söylərini qeyd etmək lazımdır.

Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasında dövlətin maliyyə siyasəti əsas şərtlərdən biri hesab olunur.

Maliyyə siyasəti Azərbaycan Respublikası dövlətinin iqtisadi və siyasi kursuna, onun tərkib hissəsi olan ortamüddətli maliyyə siyasətinə, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasına və proqnoz göstəricilərinə, iqtisadiyyatın, qeyri-neft sektorunun, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, dövlətin müdafiə potensialının artırılması, informasiya, enerji, nəqliyyat və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün müvafiq dövlət proqramlarına, tədbirlərə və digər normativ hüquqi aktlara uyğun olaraq müəyyən edilir.

Ölkədə yaranmış makroiqtisadi mühitə uyğun olaraq maliyyə siyasətini istiqamətləndirən makroiqtisadi göstəricilər orta və uzunmüddətli perspektivdə büdcəyə əlavə daxilolma mənbələrinin müəyyən edilməsini, xərclərin prioritetlərini, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması, onların gəlirlərinin və məşğuluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluğun azaldılması, ünvanlı sosial yardımın tətbiqinin təkmilləşdirilməsi, sahibkarlığın və regionların ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyinin və yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına təsir göstərən innovasiya və elmi texniki tərəqqinin inkişafı və digər dövlət tədbirləri üçün maliyyə imkanlarının yaradılmasını özündə əks etdirir.

Maliyyə siyasətində əsas məqsədlərdən biri də neft sektorundan yüksək gəlirlilik əldə edildiyi orta və uzunmüddətli perspektivdə vəsaitlərdən maksimum səmərəli istifadə edilməsinə, maliyyə intizamının gücləndirilməsi və şəffaflığın təmin edilməsinə, qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişaf tempinə, ölkənin makroiqtisadi vəziyyətinin sabit saxlanılmasına, infilyasiya təzyiqlərinin mümkün qədər azaldılmasına nail olmaq, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlət büdcəsinin rolunu artırmaqla, onu maliyyə mənbəyinə və iqtisadi alətə çevrilməkdir.

Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinin perspektiv istiqamətlərindən biri kimi inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin təcrübəsindən istifadə edərək gələcəkdə, dövlət gəlirlərinin yığılmasını təmin edən maliyyə alətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə maliyyə idarəetməsinin səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq olar. Bu tədbirin həyata keçirilməsi tədricən icra hakimiyyəti orqanlarında struktur dəyişiklikləri aparmaq və səlahiyyətlərini müəyyən etməklə mərhəmə səlahiyyətlərini müəyyən etməklə mərhələlərlə aparıla bilər. Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsini iqtisadiyyatın inkişafının prioritet mərhələlərindən biri hesab etmək olar. Yerin iqtisadi şəraitdə geniş təkrar istehsalın artırılması üçün hər zaman cəlb olunan maliyyə vəsaitlərinə ehtiyac vardır. Çünki müəssisələrin öz mənfəəti hesabına istehsalı inkişaf etdirilməsi çox ləng baş verir.

Maliyyə bazarında mühüm yeri olan qiymətli kağızlar bazarının, eləcə də dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsi çox vacibdir. Birincisi, ona görə ki, dövlət xərcləri praktik olaraq həmişə dövlət gəlirlərindən, yeni vergilər, yığımlar, ayırmalar və s.dən əlavə daxili və xarici borcdan istifadə edilməsi zəruriyyəti yaranır.

Qeyd etmək lazımdır ki, son vaxtlar bankların Dövlət qüsamüddətli istiqrazlarına (DQİ) olan maraqları aşağı düşmüşdür. Bu əsasən DQİ-lərin

alınması üçün bankların sərbəst vəsaitlərinin kifayət qədər olmaması ilə əlaqədardır.

Bu məsələnin həlli yollarından biri DQİ bazarında iştirak etmək üçün sığorta şirkətlərinin vəsaitlərinin cəlb edilməsi və yerləşdirilməsidir. Bu, bir tərəfdən sığorta şirkətlərinin sərbəst vəsaitləri üzrə gəlir əldə etməyə, digər tərəfdən isə ölkənin maliyyə vəzəyyətinin və büdcə kəsirinin qaydaya salınmasına kömək etmiş olardı. Bununla yanaşı əhalinin sərbəsi pula malik hissəsinin də DQİ və digər qiymətli kağızlara marağını oyatmaq bu gün də çox vacibdir.

Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasında dünya qiymətli kağızlar bazarında maliyyə aləti kimi xəzinə öhdəliklərindən istifadə edilir. Dünya təcrübəsindən istifadə edərək Azərbaycanda xəzinə öhdəliklərinin buraxılışının tətbiq edilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu qiymətli kağızların buraxılışı dövlət büdcəsinin kəsirinin emissiyasız maliyyələşdirilməsinin yeni mənbəyi kimi istifadə oluna bilər. Xəzinə öhdəlikləri nominal dəyərə, faiz dərəcəsinə, ödənilmə müddətinə malik olur. Xəzinə öhdəlikləri malara və göstərilmiş xidmətlərə görə ödəniş vasitəsi kimi istifadə oluna bilər. Xəzinə öhdəliklərini vergi azadolmalarına dəyişmək olar. Xəzinə öhdəliklərinin dövriyyəsi məhdud və qeyri-məhdud ola bilər. Xəzinə öhdəliklərinin ilk sahibləri nazirlik və təşkilatlar olur. Müvafiq depozit mərkəzi hər bir xəzinə öhdəliyi üzrə kreditör borcunun ödənilməsinə nəzarət edir. Bundan sonra xəzinə öhdəlikləri ikinci bazarda sərbəst dövr edə bilər. Xəzinə öhdəliklərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu qatışıq qiymətli kağızdır. Belə ki, bu qiymətli kağız eyni zamanda həm vekselin, həm dövlət qiymətli kağızının, həm vergi azadolmalarının, həm də ödəniş vəsaitlərinin xüsusiyyətlərinə malikdir.

Xarici təcrübə ilə yanaşı Azərbaycanda fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələrinin iqtisadçı alimlərinin elmi potensialından istifadə etməklə

dövlət maliyyəsinin problemlərinin tədqiqi ilə məşğul olacaq elmi-tədqiqat institutunun yaradılması da zənnimcə çox səmərəli olardı.



## NƏTİCƏ

Son illər ölkənin iqtisadi həyatında mütərəqqi islahatların davam etdirilməsi ilə yadda qalmışdır. Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi təkmilləşdirilmiş, idarəeici orqanların strukturu, funksiyaları, vəzifələri günün tələbləri səviyyəsində müəyyən edilmişdir. Dövlət maliyyəsinin iqtisadiyyata tənzimləyici təsiri güclənmişdir. Bunun nəticəsində iqtisadiyyatda makroiqtisadi sabitliyə nail olmuş və ölkədə əlverişli investisiya mühiti yaranmışdır.

İqtisadi islahatların nəticəsində dövlət maliyyəsinin əsas həlqəsi olan dövlət büdcəsinin gəlirləri artmış və bunun nəticəsində ölkədə sosial rifahı yüksəltmək üçün büdcə xərclərinin artırılmasına nail olunmuşdur.

Beynəlxalq səviyyədə maliyyə institutları ilə geniş əlaqələr yaranmış, uzunmüddətli və güzəştli kreditlərin alınmasına nail olunmuş, təiyyə balansının tarazlığı təmin olunmuşdur.

Mövzuya dair apardığım araşdırmanın nəticəsində dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi ilə bağlı aşağıdakı konkret təkliflərin həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirəm.

- sərt vergi siyasəti yeridərək, vergi inzibatçılığını gücləndirmək, maliyyə sanksiyalarının tətbiqini gücləndirməklə və intizamlı vergi ödəyicilərinə güzəştlərin verilməsi ilə həvəsləndirmə mexanizmini tətbiq etməklə yığım əmsalının artırılması və bunun hesabına vergi yükünün azaldılması.

- yeni müəssisələrin sayının artması və real sektorunun inkişafı üçün yeni yaradılmış müəssisələrin fəaliyyətinin birinci ilində mənfəət vergisindən azad olunması.

- şəhər və kənd rayonların yerli gəlirlərini artırmaq və regionların iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün istehsalın stimullaşdırılması, yerli

istehsalçılara vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi və onlara güzəştli kreditlərin verilməsi.

- mənfəət vergisinin regionlar və fəailyyət növləri üzrə diferensiaslaşdırılması təcrübəsindən istifadənin davam etdirilməsi.

- əlavə dəyər vergisindən azadolmaların siyahısını bir daha dəqiqləşdirmək, humanitar, xeyriyyə, tibb və təhsil məqsədləri üçün idxal edilən mallar çıxılmaq şərtilə digər malların ƏDV-yə cəlb edilməsi.

- hökumət zəmanəti ilə adınmış icraçıya ötürülən kreditlərin müəyyən hissəsinin kreditləşmədən investisiya qoyuluşu səviyyəsinə keçirilməsi üçün tədbirlərin görülməsi.

- büdcədən kənar dövlət fondlarının, eləcə də Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun xəzinədarlıq sistemi vəsitəsilə icrasının tətbiq edilməsi.

- Kommersiya banklarının iqtisadiyyatın real sektoruna kredit qoyuluşunun aktivliyinin artırılması, faiz dərəcələrinin aşağı salınması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi.

- DQİ-lər bazarında iştirak etmək üçün sığorta şirkətlərinin və fiziki şəxslərin vəsaitlərinin cəlb edilməsi.

- enerji sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün aztəminatlı yardım proqramı hazırlamaqla daxili bazarda enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin dünya bazarı qiymətləri səviyyəsinə çatdırmaq.

- dövlət büdcəsinin bütün xərcləri üzrə normativlərinin işlənilib hazırlanması və mövcud normativlərin təkmilləşdirilməsi.

- gələcəkdə, dövlət gəlirlərinin yığılması təmin edən vergi və gömrük orqanlarının səlahiyyətlərinin Maliyyə Nazirliyində cəmləşdirilməsi.

- dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması üçün uçot qaydalarının və nəzarət mexanizmi daim təkmilləşdirilməsi.

- büdcə ilə əlaqədar bütün sənədlərin vahid bir normativ-hüquqi aktda cəmlənərək «Büdcə Məcəlləsi»nin hazırlanıb təsdiq edilməsi.

- respublikada işsizliyin azaldılması ilə əlaqədar müəyyən tədbirlər görmək.

- zəif inkişaf etmiş regionlarda maliyyə yardımının nəzərə alınması

- iqtisadi inkişafə əlaqədar yeni struktur döəyişiklikləri aparmaq.

- respublikanın potensialından mümkün qədər səmərəli istifadə edilməsi.

- ölkədə maliyyə sabitliyinin idarə edilməsi.

- regionlarda iqtisadiyyatın idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi.

- hökumət zamanəti səviyyəsinin keçirilməsi üçün tədbirlərin görülməsi.

**- ümumi Daxili Məhsulda büdcə gəlirlərinin xüsusi çəkisini artırmaq;**

- qeyri-neft kəsirinin tədricən aşağı salınmasına nail olmaq;

- qeyri-neft sektorunda büdcə gəlirlərinin yığım əmsalını artırmaq;

- fiziki şəxslərin gəlirləri üzrə müəyyən edilmiş güzəştlərin tədricən ləğv edilməsi, həmin gəlirlərin vergiyə cəlb edilməsi və eyni zamanda ən aşağı dərəcə ilə vergiyə cəlb edilən məbləğin tədricən artırılması sahəsində müvafiq tədbirlər görmək;

- dövlət sosial sığorta ayırmalarını optimallaşdırmaq;

- əmlakın və torpağın yenidən qiymətləndirilməsinin gəlirlərdə əks etdirilməsi və vergiyə cəlb edilməsi istiqamətində zəruri işlər görmək;

- əmlakın və torpağın yenidən qiymətləndirilməsinin gəlirlərdə əks etdirilməsi və vergiyə cəlb edilməsi istiqamətində zəruri işləri görmək;

- mədən vergisinin səviyyəsini bazar qiymətlərinə uyğunlaşdırmaq istiqamətində zəruri işlər görmək;

- əlavə dəyər vergisinin hesablama metodlarını (hesablama və kassa metodları) təkmilləşdirmək;

- ölkədə istehsal olunan və ölkəyə idxal edilən aksizli malların aksiz dərəcələrinin tədricən eyniləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər hazırlayıb həyata keçirmək;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara tətbiq edilən vergi güzəştlərinin müddətini uzatmaq;

- idxal rüsumları sahələrində spesfik rüsumların tətbiqindən advalor rüsumların tətbiqinə keçidi yekunlaşdırmaq və tətbiq edilən rüsum dərəcələrinin sayını azaltmaq;

- vergi qanunvericiliyini və inzibatçılığını təkmilləşdirmək;

- dövlət torpaqlarının icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlərin büdcəyə daxilolma əmsalını artırmaq;

- dövlət rüsumlarına cəlbolunan xidmətlərin tərkibini genişləndirmək;

- büdcə xərclərinin dövlət və məqsədli proqramlar əsasında təcili işini davam etdirmək;

- xərclərin investisiya və sosial yönümlüyünə üstünlük vermək;

- ölkə iqtisadiyyatının ayrı-ayrı dövlət orqanlarının fəaliyyətini stimullaşdıran, sahibkarlığın, regionların inkişafını təmin edən və digər dövlət proqramlarında dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirməsi nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirməsini təmin etmək;

- qeyri-neft sektorunun inkişafına maliyyə təminatını artırmaq;

- ölkənin müdafiə qüdrətinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə hərbi potensialın artırılması, hərbi sənayenin gücləndirilməsi üçün bu sahənin maliyyələşdirilməsini təkmilləşdirmək;

- ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə aqrar sektorun inkişaf etdirilməsini, rəqabət qabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını, istehlakçıların ixrac yönümlü fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını, emal və yeyinti sənayesinin xammala, əhalinin isə ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli məhsullar hesabına ödənilməsi üçün büdcə vasitəsilə bu sektora dövlət yardımının və birbaşa subsidiyaların ayrılmasına üstünlük vermək;

- ekoloji tədbirlərin gücləndirilməsi, meliorasiya və irriqasiya işlərinin davam etdirilməsi üçün bu sahələrə vəsait qoyuluşunu artırmaq;
- infilyasiya risklərini nəzərə almaqla sosial və humanitar siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsini davam etdirmək;
- büdcə təşkilatlarında çalışan işçilərin əmək haqlarının mərhələlərlə artırılması, əməyin ödənişi sisteminin təkmilləşdirilməsi, istiqamətində işləri davam etdirmək;
- əhalinin sosial tələbləri ilə birbaşa əlaqəli olan təhsil, səhiyyə, turizm, idman, mədəniyyət, sosial sığorta və sosial yardım sistemi sahələrində istahatları davam etdirmək, onların inkişaf istiqamətlərini stimullaşdırmaq;
- dövlət əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturunu daim təkmilləşdirməklə bu məqsədlər üçün ölkənin daxili maliyyə ehtiyatlarının daha çox cəlb edilməsinə, regionların inkişafına, infrastruktur obyektlərin tikintisinə və bərpasına üstünlük vermək, vəsaitdən istifadənin səmərəsini artırmaq üçün tədbirlər görmək;
- dövlət vəsaitlərindən maksimum səmərəli istifadə olunması üçün çoxpilləli nəzarət mexanizminin tətbiqini davam etdirmək, xəzinə nəzarətini gücləndirmək;
- dövlət borclarının idarəetmə mexanizmini təkmilləşdirmək, dövlət zəmanəti ilə kredit alan təşkilatların maliyyə fəaliyyətinə nəzarəti gücləndirmək, kreditlərə xidmət xərclərinin həmin təşkilatların vəsaitləri hesabına həyata keçirilməsi işini davam etdirmək;
- dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunun optimallaşdırılması və şəffaflığın artırılmasını təmin edən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində işləri davam etdirmək;
- dövlət büdcəsi kəsirinin strukturunun təkmilləşdirilməsi işini davam etdirmək;

- dövlət istiqrazlarının buraxılması ilə qiymətli kağızlar bazarını daha da inkişaf etdirmək, dövriyyədə olan artıq pul kütləsinin daha səmərəli şərtlərlə cəlb edilməsi məqsədilə investor şəbəkəsini genişləndirmək, bu kağızlara olan tələbatı artırmaqla, normal rəqabət prinsipləri əsasında faiz dərəcələrinin tənzimlənməsinə nail olmaq.

Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinin perspektiv istiqamətlərindən biri kimi inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin təcrübəsindən istifadə edərək, gələcəkdə, dövlət gəlirlərinin Maliyyə Nazirliyində cəmləşdirilməsi və bununla da maliyyə alətlərinin vahid idarəedici sistemdə birləşdirilməsi ilə maliyyə idarəetməsinin səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq olar. Bu tədbirin həyata keçirilməsi tədricən icra hakimiyyəti orqanlarında struktur dəyişiklikləri aparmaq və səlahiyyətlərini müəyyən etməklə mərhələlərlə aparıla bilər.

Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsini iqtisadiyyatın inkişafının prioritet mərhələlərindən biri hesab etmək olar. Yeni iqtisadi şəraitdə geniş təkrar istehsalın artırılması üçün hər zaman cəlb olunan maliyyə vəsaitlərinə ehtiyac vardır. Çünki müəssisələrin öz mənfəəti hesabına istehsalı inkişaf etdirilməsi çox ləng baş verir.

Maliyyə bazarında mühüm yeri olan qiymətli kağızlar bazarının, eləcə də dövlət qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirilməsi çox vacibdir. Birincisi, ona görə ki, dövlət xərcləri praktik olaraq həmişə dövlət gəlirlərindən artıq olur. Buna görə də ənənəvi gəlirlərdən, yəni vergilər, yığımlar, ayırmalar və s.-dən əlavə daxili və xarici borcdan istifadə edilməsi zəruriyyəti yaranır. Belə demək mümkündürsə maliyyəyə hər zaman ehtiyac vardır, əgər uzunmüddətli və ucuzdursa.

Qeyd etmək lazımdır ki, son vaxtlar bankların Dövlət qısamüddətli istiqrazlarına (DQİ) olan maraqları aşağı düşmüşdür. Bu əsasən DQİ-lərin alınması üçün bankların sərbəsi vəsaitlərinin olmaması ilə əlaqədardır.

Bu məsələnin həlli yollarından biri DQİ bazarında iştirak etmək üçün sığorta şirkətlərinin vəsaitlərinin cəlb edilməsi və yerləşdirilməsidir. Bu, bir tərəfdən sığorta şirkətlərinin sərbəst vəsaitləri üzrə gəlir əldə etməyə, digər tərəfdən isə ölkənin maliyyə vəziyyətinin və büdcə kəsirinin qaydaya salınmasına kömək etmiş olardı. Bununla yanaşı əhəlinin sərbəst pula malik hissəsinin də DQİ və digər qiymətli kağızlara marağını oyatmaq bu gün çox vacibdir.

Dünya qiymətli kağızlar bazarında maliyyə aləti kimi xəzinə öhdəliklərindən istifadə edilir. Dünya təcrübəsindən istifadə edərək Azərbaycanda xəzinə öhdəliklərinin buraxılışının tətbiq edilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu qiymətli kağızların buraxılışı dövlət büdcəsinin kəsirinin emissiyasız maliyyələşdirilməsinin yeni mənbəyi kimi istifadə oluna bilər. Xəzinə öhdəlikləri nominal dəyərə, faiz dərəcəsinə, ödənilmə müddətinə malik olur. Xəzinə öhdəlikləri mallara və göstərilmiş xidmətlərə görə ödəniş vasitəsi kimi istifadə oluna bilər. Xəzinə öhdəliklərini vergi azadolmalarına döyişmək olar. Xəzinə öhdəliklərinin dövryyəsi məhdud və qeyri-məhdud ola bilər. Xəzinə öhdəliklərinin ilk sahibləri nazirlik və təşkilatlar olur. Müvafiq depozit mərkəzi hər bir xəzinə öhdəliyi üzrə kreditör borcunun ödənilməsinə nəzarət edir. Bundan sonra xəzinə öhdəlikləri ikinci bazarda sərbəst dövr edə bilər. Xəzinə öhdəliklərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu qarışıq qiymətli kağızdır. Belə ki, bu qiymətli kağız eyni zamanda həm vekselin, həm dövlət qiymətli kağızının, həm vergi azadolmalarının, həm də ödəniş vəsaitinin xüsusiyyətlərinə malikdir. Xəzinə öhdəliklərinin ödənişi Maliyyə Nazirliyi tərəfindən onun sonuncu sahibinin hesabına qiymətli kağızın nominal dəyərinin və müəyyən olunmuş faizinin keçirilməsi ilə baş verir.

Qiymətli kağızlar bazarının inkişafından danışarkən korporativ istiqrazların üstünlüyünü qeyd etmək lazımdır. Korporativ istiqrazlar –

emissiya olunan, müvafiq kursa malik, livid və digər gəlir gətirən qiymətli kağızlardır. Müəssisələr tərəfindən korporativ istiqrazların buraxılmasına geniş təkrar istehsal üçün səhmdar kapitalın kifayət etmədiyi zaman başlanır. Belə istiqrazların buraxılmasının üstünlüyü ondan ibarətdir ki, səhmlərin buraxılmasından fərqli olaraq nizamnamə kapitalının artırılması, eləcə də səhmdarların dairəsinin genişləndirilməsi baş vermir. Bu halda səhmlərin nəzarət paketini itirmək riski yoxdur. Lakin istiqrazların buraxılışı elementinin əmlak girovu ilə təmin edilməli, yaxud da emissiya məbləğində üçüncü şəxs tərəfindən öhdəlik götürülməlidir.

Düna öhdəliklərinin təcrübəsindən istifadə edərək, Azərbaycan müəssisələrinin avtoistiqrazlarının buraxılması da məqsədəuyğun olardı. Avtoistiqrazlar – borcöhdəliyi olub, xarici valyutada nominallaşdırılır və Avropa bazarında dövriyyə edir.

### **İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR**

1. Ковалев В.В. Финансы Москва 2013
2. «Финансы, денежное обращение, кредит» под редакцией академика Г.Б. Плосака Москва – 2002
3. «Финансовый менеджмент» под редакцией доктора экономических наук, профессора Н.Ф.Самсонова. Масква – 2001



4. Дж.К. Ван Хорн «Основы управления финансами» Москва «Финансы и статистика» - 2000
5. D.A.Bağirov, M.X.Həsənli Maliyyə 2011
6. Ş.Ş.Bədəlov, R.B.Məhərrəmov, F.Ə.Qurbanov «Büdcə sistemi» dərslik. Bakı – 2003
7. B.A.Xankişiyev, M.M.Mirzəyev «Dövlət maliyyəsi» dərs vəsaiti Bakı – 1998
8. E.A.Kərimov, A.A.Babayev «Qiymətli kağızlar bazarı» Bakı – 2003
9. «Maliyyə» dərslik. AzDİU-nun müəllim kollektivi Bakı – 2001
10. Д.Михайлов «Мировой финансовый рынок» Москва – 2002
11. H.X.Əsədov, S.T.Talıbov «Azərbaycan Respublikasında xəzinədarlıq sisteminin 1-ci mərhələsinin tətbiqi üçün metodik vəsait» Bakı – 1997
12. Respublika xəzinədarlıq sisteminin 2-ci tətbiqinə dair materiallar. Bakı 1998
13. «Respublikada xəzinədarlıq sisteminin 3-cü mərhələsinin tətbiqinə dair materiallar» Bakı – 1998
14. Azərbaycan Respublikasının «Vergi Məcəlləsi» 2013
15. «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2004
16. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin «Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin təsnifatı» 2004
17. «Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il Fərmanı
- 18.